

KARLOVA UNIVERZITA
Filozofická fakulta
Ústav pro klasickou archeologii

bakalářská práce

CHETITSKOMYKÉNSKÁ INTERAKCE
ARCHITEKTURA A DROBNÉ NÁLEZY

HITTITEMYCENAEAN INTERACTIONS
ARCHITECTURE AND SMALL FINDS

Jana Pavlatová

PRAHA 2022

Vedoucí práce:
doc. PhDr. Peter Pavúk, Ph.D

Prohlášení

Prohlašuji, že tato bakalářská práce na téma Chetitskomykénská interakce: architektura a drobné nálezy, byla zpracována samostatně a výhradně za použití citované literatury, pramenů a zdrojů. A nebyla předložena jako splnění studijní povinnosti v rámci jiného studia nebo předložena k obhajobě v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne: _____

Podpis: _____

Poděkování

Děkuji mému školiteli panu doc. Peteru Pavúkovy za ochotu, vstřícnost, odborné vedení a dohled nad touto prací. Děkuji i své přítelkyni za podporu a trpělivost při jejím tvoření a dále mé sestře za to, že je úžasná.

Abstrakt (česky):

Cílem této práce je zmapovat, popsat a analyzovat archeologické doklady chetitskomykénské interakce v pozdní době bronzové a na základě těchto dat vyvodit legitimní závěry. Zaměřím se na drobné nálezy představující například keramický materiál, pečeti a pečetní otlčky, kovové sošky nebo militaria. Předmětem zkoumání bude i architektura chetitských a mykénských fortifikací, které nesou určité shodné prvky, jako je například falešná klenba, posterny, kyklopské zdivo, ale i řemeslné zpracování reliéfů.

Klíčová slova:

Citadela, architektura, lví brána, Achchijava, posterna, Chattušaš, Turecko, Peloponés, falešná klenba.

Abstract (in English):

The aim of the present work is to map, describe, and analyze archeological evidence of Hittites–Mycenaean interaction in the late Bronze Age and based on that deduce some legitimate conclusions. I will focus on small finds such as ceramic materials, seals and seal impressions, metal figurines, or militaries. The research subject will be also the architecture of Hittites and Mycenaean fortifications, which constitute several identical similarities for instance corbelled vaults, posterns, cyclopean masonry but also some handcraft relief works.

Keywords:

Citadel, architecture, lion gate, Ahhiyawa, postern, Hattusa, Turkey, Peloponnese, corbelled vault

OBSAH

ÚVOD	2
1 HISTORICKÝ KONTEXT	3
1.1 Mykénská kultura	3
1.2 Chetitská říše	7
2 MYKÉNSKÁ PŘÍTOMNOST V ZÁPADNÍ A CENTRÁLNÍ ANATOLII	12
2.1 Historie výzkumů	12
2.2 Archeologická perspektiva	14
2.2.1 Západní Anatolie	15
2.2.2 Centrální Anatolie	21
3 CHETITSKÁ PŘÍTOMNOST NA ŘECKÉ PEVNINĚ, EGEJSKÝCH OSTROVECH A V ZÁPADNÍ ANATOLII	24
3.1 Historie výzkumů	24
3.2 Archeologická perspektiva	24
4 ARCHITEKTURA	32
4.1 Historie výzkumů	32
4.2 Mykénská fortifikační architektura	33
4.3 Chetitská fortifikační architektura	33
4.4 Shodné prvky Mykénské a Chetitské architektury	35
4.5 Transfer technik a myšlenek	40
5 PROBLEMATIKA ACHCHIJAVI	42
ZÁVĚR.....	44
BIBLIOGRAFIE	46
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA.....	51

ÚVOD

Chetitskomykénská interakce je dlouhodobě zkoumanou problematikou, jejíž počátky leží na začátku 20. stol. v rukou Emila Forrera, Daniela D. Luckenbilla a Paula Kretschmera. K této problematice přistupovali zejména prostřednictvím filologických pramenů, jako byly chetitské texty dochované v tzv. královských archivech v Chattuši. Tato práce se bude oproti raným fázím zkoumání opírat především o archeologický materiál.

V první části této práce nastíním obecně historicko-archeologický kontext obou kultur, kde popíši stručně jejich vývoj a úpadek. Představím některé z hlavních kulturních složek, jako je architektura a keramika pro lepší uchopení této problematiky.

Ve třetí kapitole zaměřím svoji pozornost na zmapování mykénské aktivity na území západní a centrální Anatólie, kde budu zkoumat dochované projevy této kultury, znovu se zejména bude jednat o architektonické (včetně funerální architektury) a keramické doklady. Čtvrtá kapitola bude reflektovat obdobný způsob práce, avšak pouze v kontextu řeckého světa a chetitské přítomnosti v oblasti mykénského teritoria, kam lze zařadit vyjma pevninského Řecka i přilehlé ostrovy (např. Rhodos, Kréta) a pobřeží západní Anatólie, kde, jak doložím na následujících stránkách, byla mykénská přítomnost poměrně markantní.

Čtvrtá kapitola se bude věnovat architektuře obou kultur. Budu se zde snažit popsat ty architektonické prvky, které jsou pro obě kultury podobné či přímo shodné jak po funkční, tak konstrukční stránce. Zároveň se budu věnovat myšlence výměnných darů v podobě řemeslníků nebo architektů a detailnímu zkoumání Lví brány v Mykénách, kde je tento jev, jak dokládá práce Nicholase Blackwella, velmi patrný.

Závěrem pro úplnost kontextu v obecném rámci představím filologické aspekty problematiky chetitsko-mykénské interakce a s tím spojenou otázku interpretace Achchijavi.

1 HISTORICKÝ KONTEXT

Tato kapitola se bude v obecné rovině věnovat základním charakteristikám vývoje mykénské a chetitské kultury. Zatímco vývoj mykénské kultury a její charakteristické projevy lze rekonstruovat pouze skrze archeologický materiál, u chetitské kultury narážíme na pravý opak. Bohatost psaných chetitských pramenů umožňuje rekonstruovat jejich dějiny jak po politické, tak i historické stránce, díky čemuž lze této kultuře lépe porozumět.

1.1 Mykénská kultura

Jedná se o kulturu pozdní doby bronzové, jež chronologicky spadá mezi roky 1600 až 1100 př. n. l. Na řecké pevnině se označuje jako pozdně heladská kultura (Late Helladic = LH) s relativním datováním na LH I, II, IIIA, IIIB a IIIC.¹ Dále je možné užití označení předpalácové a palácové období. Jádrem mykénské kultury² bylo situováno v dnešním mateřském Řecku (**Obr. 1**). Tato kultura je nejlépe archeologicky zdokumentovaná v oblasti Argolidy a jižního Peloponésu, kde lze sledovat shodné náboženské, materiální a společenské projevy.³ Mykénský svět však nebyl limitován pouze na řeckou pevninu. V průběhu svého vývoje už od samých počátků expandoval svoji moc a vliv hlavně skrze obchodní kontakty, jak dokládají četné nálezy mykénské materiální kultury, zejména keramiky, a to nejenom na egejských ostrovech, ale i na Krétě, Kypru, v Egyptě, jižní Itálii, na Sicílii, v západní Anatolii a Levantě.⁴ Její počátky lze sledovat již v tzv. předmykénské době, tedy střední době bronzové⁵ (Middle Helladic = MH), která byla rodištěm změn a procesů, jejichž vyústěním je vznik paláců, elit a homogenních kulturních projevů, jakými se vyznačuje právě mykénská kultura.⁶

Raně mykénské období (LH I – II; 16.–15. stol. Př. n. l.) je nejlépe definované skrze funerální ritus a kontext. Tehdejší společnost pravděpodobně žila v protourbánních sídlištích – osadách vyvíjejících se nezávisle na ostatních a majících lokální vůdce (tzv. „*chiefs*“), kteří se mohli sdružovat do aliancí a ze kterých se postupně utváří elitní aristokratická vrstva. Tyto lokální

¹ SHELTON 2012, 182.

² V této práci se bude užívat výlučně pojmu kultura, neboť pojem civilizace, jež je mnohdy spojován s touto kulturou, je archeologicky těžce definovatelný a pojem království či říše nelze uplatnit kvůli nedostatku filologických pramenů a nedefinovatelnosti politické uspořádanosti.

³ VOUTSAKI 2021, 424.

⁴ WIJNGAARDEN 2002, 3–4.

⁵ Období mezi lety 2200/2000–1600 př. n. l.

⁶ WRIGHT 2008, 244–246.

vůdci jsou důsledkem společenských procesů započatých v MH III, právě jasná návaznost a nesnadno definovatelný předěl mez MH a LH období naznačují kontinuální vývoj, tedy důsledek vzniku lokálních vůdců na základě přirozeného vývoje, nikoliv nově příchozí vládnoucí vrstvy, jak se dříve předpokládalo.⁷

V tomto období dochází k postupné stratifikaci obyvatelstva, jak dokazují čím dál bohatší hroby, například šachtové hroby v Mykénách nebo tumuly v Messénii. Tyto hroby, kde se setkáváme s pohřby nejen mužů, ale i žen a dětí, dokládají vznik důležitosti rodiny a rodové linie, tedy dědičnosti. Výbava hrobů svědčí o interakci s okolními kulturami (především Kréta, ale i jižní Itálie, Albánie, Makedonie, Kyklady a východní oblasti). V hrobech se objevují artefakty proveniencí z Kréty a východního středomoří. Roste bohatost a okázalost těchto elit.⁸ Toto rané mykénské období je charakteristické velmi silným kontaktem s Krétou. Dochází k imitaci a inspiraci tamější keramikou. LH I období je v keramickém záznamu reprezentované typem lustrů malovaných černou na světlém podkladu. Tento typ keramického zboží se mohl vyvinout pravděpodobně v Lakónii, kde přes Kythéru pronikaly minojské vlivy.⁹

Směrem k palácovému období vidíme narůstající dominanci mykénské elity, jejich rozšiřování a budování obchodních kontaktů, na druhé straně pozorujeme úpadek Kréty, kde dochází k řadě destrukcí. V LH II se nám mykénská keramika objevuje na východě v čím dál větším rozsahu a v LH III se Knossos dostává pod mykénskou nadvládu a na řecké pevnině vznikají první paláce.

Palácové období a vznik centralizované administrativy a paláců během LH IIIA–B (14.–13. stol. př. n. l.) byly zformovány z podnětů, které přicházely z Kréty. Dochází k centralizovanosti moci, vzniku administrativy a lineárního písma B, které je podstatným dokladem ekonomiky a hierarchie. Byla také dokončena společenská stratifikace a vznikla jasně definovaná elitní vrstva charakteristická luxusní výbavou v hrobech a tholosovými hroby, okázalostí, kompetitivností a kultem předka.¹⁰ V LH III se nám vyvíjí plnohodnotný mykénský stát jako politická jednotka hýbající celým středomořím.¹¹ Máme jasnější doklady o náboženských

⁷ SHELTON 2012, 184–185.

⁸ SHELTON 2012, 185.

⁹ SHELTON 2012, 186.

¹⁰ SHELTON 2012, 187.

¹¹ SHELMEKDINE – BENNET 2008, 289.

procesech a ikonografii (doklady zejména na freskách z paláců).¹² Mykénský svět expanduje, jeho obchodní interakce sílí. Mykénská přítomnost je doložena v jižní Itálii (sardinské ostrovy), kde je důležitý zdroj kovů, v Malé Asii a v Dodecanes, na Krétě, kde je jasně dominantní pozice mykénské kultury po pádu Knossu na začátku 14. stol. př. n. l. Mykénci rozšiřují své území i v pevninském Řecku, a to směrem na sever k hoře Olymp, do Makedonie a na západ k Epeiru. Jejich mocenské ambice pravděpodobně sahaly i do oblasti Černomoří. V tomto období Mykénci dominují středomořskému světu a jsou jednou z utvářejících mocností této doby.¹³ Paláce, které vznikají na řecké pevnině, jsou situovány zejména do lokalit: Tíryns, Pylos, Mykény, Théby. Byly charakteristické megaronem (architektonickou jednotkou skládající se ze tří místností, a to verandy, předsíně a trůnního sálu s ohništěm uprostřed). Byly obklopeny skladovacími prostory, dílnami a residenční částí.¹⁴ Staly se centrem produkce, administrativy (hliněné tabulky s lineárním písmem B), ceremoniálů a náboženství. Oplývaly rozsáhlými skladovacími prostory, kde bylo pravděpodobně ukládáno zejména obilí, neboť, jak se dočítáme z tabulek, palác si nárokoval vlastnictví veškeré půdy v okolí, a tak kontroloval neelitní vrstvy obyvatelstva a umožňoval vznik armády. Pro systém, který si Mykénci vytvořili, nacházíme jasné analogie na Krétě u Mínojců. Je to přímý doklad o přetransformovanosti minojského systému na mykénské poměry a nepopiratelnosti důležitosti faktoru minojského vlivu pro vznik paláců a centralizované administrativy.¹⁵

Megarony (jádra paláce a onen samotný palác) jsou v několika případech zabudovány do citadely. Během LH IIIB většina paláců získává opevnění, které symbolizuje možné ohrožení palácového systému.¹⁶ Opevnění je zpravidla tvořené sofistikovaným systémem obranných prvků, velkým počtem bran (**Obr. 3**), kyklopskými hradbami, tzv. posternami (**Obr. 2**), věžemi a tzv. galeriemi (**Obr. 2**). Ale ne každá citadela měla palác a ne každý palác měl citadelu. Palácoidní stavby uvnitř citadely byly archeologicky doložené pouze v Tíryntu, Thébách a Mykénách, v této otázce nelze nezmínit kontroverzní Pylos, kde se stále vedou výzkumy ve snaze doložit existenci opevnění. Citadely bez paláce byly doloženy v lokalitách: Midea, Gla, Orchomenos, Athény.¹⁷

¹² SHELTON 2012, 190.

¹³ SHELTON 2012, 189.

¹⁴ SHELMDINE – BENNET 2008, 291.

¹⁵ SHELTON 2012, 187.

¹⁶ SHELMDINE – BENNET 2008, 291.

¹⁷ SHELTON 2012, 187.

V průběhu tohoto období byly citadely a paláce několikrát přestavovány a na počátku 13. stol. př. n. l. zažívají první menší destrukce. Mimo paláce a citadely vznikají i technické stavby, například: mosty, drenážní systémy, studny a silnice, které mimo jiné mají za cíl posílit vnitřní infrastrukturu a komunikaci mezi jednotlivými centry. Jak přesně mykénská společnost na politické úrovni fungovala, není dodnes jasné, vše jsou pouze hypotetické předpoklady, které nelze nijak v praxi ověřit.

Keramika (někdy označovaná jako „*mykénská koine*“¹⁸) je na velmi vysoké technické úrovni, je vyráběna takřka masově a oblíbená nejen pro svůj obsah (oleje, víno, parfém), ale i pro svoji líbivost. Elita přijímá importy v podobě kovů, slonovin a skla a exportuje pečeti, keramiku, zpracované a stylisticky jedinečné bronzové předměty, slonovinu, šperky, textilní výrobky, zbraně, víno, oleje a parfém. Důležité je zmínit vznik měděných ingotů¹⁹ (**Obr. 4**) (pravděpodobně s metrickou hodnotou), které mohly fungovat jako platidlo a které jsou vyobrazené na nástěnných malbách v Egyptě (**Obr. 5**) nebo jsou přítomny ve vracích lodí Uluburun nebo z Mysu Gelidonya.²⁰

Toto ekonomicky a kulturně bohaté období končí rozsáhlými destrukcemi na konci LH IIIB, jimž předcházela série menších destrukcí, po kterých přišla obnova. Destrukce, které se udály na samém konci 13. stol. př. n. l., byly natolik ničivé a devastující, že dochází k zániku této kultury a palácová administrativa definitivně mizí.²¹

Následující období, tzv. postpalácové (LH IIIC; 12.–11. stol. př. n. l.), se vyznačuje absencí písmen, paláců a administrativy. Menší sídliště podlehl buď destrukci, nebo byla opuštěna. Hrobový kontext vypovídá o úbytku populace (především v oblasti Aroglidy; v Attice vidíme opak).²²

Příčina zániku paláců byla pravděpodobně kombinací a provázaností několika stěžejních faktorů, a to přírodních (zemětřesení, sucho), společenských (hladomor, migrace, nepokoje) a kulturních (vpád kočovných nájezdníků, tzv. mořských národů). Tyto destrukce nebyly omezené pouze na řeckou pevninu a mykénský svět, ale byly archeologicky zkoumány a doloženy po celém středomoří a na blízkém východě.²³

¹⁸ SHELTON 2012, 189.

¹⁹ Někdy též oxhide ingots.

²⁰ SABATINI 2016, 15–17.

²¹ SHELTON 2012, 189–190.

²² SHELTON 2012, 191.

²³ STIEBING 1980, 8–21.

1.2 Chetitská říše

Existence Chetitské říše, která se rozprostírala v oblasti centrální Anatólie (**Obr. 1**), se datuje mezi roky 1650 až 1200 př. n. l. Chronologicky tedy spadá do stejného časového úseku doby bronzové jako mykénská kultura. Na rozdíl od mykénské kultury nejsou Chetitové zmíněni v pramenech antických historiků²⁴ nebo básníků, jako je Homér. Jediné zmínky o Chetitech před jejich archeologickým objevením nacházíme v hebrejské Bibli²⁵ (např. Genesis, Exodus), kde se objevují časté odkazy na „potomky Hatti“ a Chetity obecně, kteří v době Abrahámově (2000–1500 př. n. l.) měli žít vně či poblíž oblasti Kanáan^{26, 27}

Chetitská říše vzniká ve 2. tis. př. n. l. v oblasti Anatólské náhorní plošiny. Původ Chetitů není jasně definovaný.²⁸ Jejich jazyk spadá do indoevropské jazykové větve, což odkazuje buď na příchod nové etnické skupiny ze severní oblasti Černomoří do vnitrozemní Anatólie, anebo jen na silné vlivy přicházející ze severu.²⁹ Geografické hranice Chetitské říše se v průběhu let neustále měnily. Sami Chetitové, jak uvádí literární zmínky, o své zemi mluvili jako o zemi Hatti a rozdělovali ji na horní a dolní zemi. Horní země Hatti zahrnovala hornatou oblast severního toku řeky Kizil Irmak (pro Chetity Maraššantiya) a bylo zde situováno centrum, někdy též označované jako hlavní město říše – Chattušaš³⁰ (**Obr. 6**). Jižní část vnitřní Anatólie (současné Konyijské pláně) představovala pak zemi dolní.³¹

Chetitská kultura se chronologicky vymezuje nejčastěji do dvou hlavních etap³², a to na období starochetitské říše (někdy též období starého království; 1650–1500 př. n. l.) a období novochetitské říše (nového království či též říše; 1400–1200 př. n. l.).³³ Tato kultura je nejlépe poznána skrze lokalitu Chattušaš, kde byla provedena řada archeologických výzkumů již od počátku 20. stol., ta byla zároveň osídlena po celé chetitské období. Dalšími zdroji informací pro poznání této kultury jsou dobové archivy obsahující soubory hliněných destiček, ale také

²⁴ Pouze Herodotos popsal chetitský monument (tzv. Karabel reliéf), ovšem bez odkazu na Chetity a jejich říši.

²⁵ Pro křesťany Starý zákon.

²⁶ Oblast odpovídající zhruba dnešnímu území západní Sýrie, Palestiny, Izraele a Libanonu.

²⁷ SAGONA – ZIMANSKY 2009, 253.

²⁸ SEHEER 2011, 376.

²⁹ BRYCE 2005, 16–17.

³⁰ Dnešní Boğazköy.

³¹ SEHEER 2011, 376–377.

³² Lze se setkat i s méně častějším trojčleněním na staré, střední a nové království.

³³ SEHEER 2011, 376–378; SAGONA – ZIMANSKY 2009, 259.

záznamy psané na dřevu a kovových destičkách³⁴, které byly popsány pomocí nástroje zvaného stylus klínovým písmem, a to buď ve formě akkadštiny, chetitštiny, hurrijštiny, sumerského jazyka, luwijštiny, či ve formě zaniklého palaického jazyka (např. Bogazkoy, Masat Hoyuk, Ortakoy, Kusakli, Kayalipmar).³⁵ Vedle klínového písma se rytí do kamene objevuje nejčastěji, jsou to hieroglyfické znaky, a to zejména luwijské. Tyto záznamy odkazují zejména k náboženské a administrativní činnosti.³⁶ Běžným jazykem většinové společnosti pak byla, jak uvádí Hout, pravděpodobně nějaká forma luwijštiny a luwijský hieroglyfický jazyk.³⁷ Pro oficiální dokumenty (smlouvy, dopisy apod.) se používala výlučně akkadština a chetitština.³⁸

V období starého království (cca 1650–1500 př. n. l.) se u moci vystřídalo kolem 14 tzv. králů (**Obr. 7**), ale bylo to zejména za vlády Chattušiliho I. a Muršiliho I., kdy Chetitská říše dosáhla velkého územního a kulturního rozmachu.³⁹ Období starého království se započíná vládou jistého Labarna I., o jehož životě se ví jen velmi málo. Dle chetitských pramenů měl Labran k malému království připojit sedm zemí, do nichž pak poslal své syny, aby tam vládli. Pojem labran se pak ve formě *tabarna* užíval jako královský titul.⁴⁰ Dalším raným panovníkem starého království byl Hatušili I. Ten expandoval svoje království směrem do severní Sýrie a Mezopotámie a položil základy pro administrativní systém Chetitů. Tento kontakt s Babylonskou říší vedl pravděpodobně zároveň i k adaptaci klínového písma a určitých náboženských praktik. Kolem r. 1600 př. n. l. po Chattušilim nastupuje Muršili I., který expanduje dále na jih až k Babylonu, jež dobyl a vyplenil, nikoliv však podmanil. Ukončil tak vládu Chamurappiho dynastie. Po zavraždění Muršiliho I. dochází k jistému úpadku, a to jak kulturnímu, tak mocenskému, kdy chetitští králové přicházejí o dobitá území v severní Sýrii a Mezopotámii. Tento úpadek trvá bezmála až do vzniku novochetitské říše.⁴¹

Období novochetitské říše na začátku 14. stol. př. n. l. odstartovala úspěšná vláda krále Šupiliuma I., který dobyl zpět ztracená území v Sýrii a zároveň porazil království Mitanni. Kvůli postupu do Sýrie a Mezopotámie se Chetitská říše postupem času dostává do konfliktu

³⁴ Kovové tabulky se záznamy se nedochovaly, namísto toho o jejich existenci mluví jiné chetitské texty. Dřevěné psací destičky byly například doloženy ve vraku lodi z Ulu Burun.

³⁵ Ve všech případech se jedná o jazyky z indoevropské větve.

³⁶ GENZ – MIELKE 2011, 8,5; HOUT 2011, 47–49.

³⁷ HOUT 2011, 48.

³⁸ JOUKOWSKY 1996, 236.

³⁹ BRYCE 2002: list of kings.

⁴⁰ SAGONA – ZIMANSKY 2009, 261.

⁴¹ KLENGEL 2011, 31–37.

s Egyptem, který vrcholí slavnou bitvou u Kadeše v roce 1280, a to za vlády chetitského krále Muwatala a egyptského faraona Ramsese II. Ke konci vlády krále Šupiliuma I. vypukl mor, který ukončil jeho vládu a zapříčinil smrt několika dalších nástupců na trůn. Nakonec se kolem roku 1330 př. n. l. králem stává Muršili II., který pokračuje v obnovování moci Chetitské říše se snahou o ovládnutí západní Anatólie. Po Muršilim II. se k moci dostává jeho syn Muwatalva, který z neznámých důvodů přemísťuje centrum říše z Chattuši do města nazývaného Tarhuntassa blíž k Sýrii, které doposud nebylo archeologicky lokalizováno. Po tomto přesunu se království Kaška chopilo příležitosti a Chattušu vypálili. Slavná bitva u Kadeše za tohoto panovníka vedla pravděpodobně k vítězství Chetitů, a to navzdory tomu, že Ramses II. ve svých pramenech uvádí Egypt jako vítěze. Archeologické prameny však potvrzují, že chetitská přítomnost v Sýrii po této bitvě zůstala nezměněna, což znamená, že své hranice ubránili.⁴²

Kolem roku 1200 př. n. l. po vládě Suppiluliuma II. dochází ke kolapsu Chetitské říše a spolu s tím mizí veškeré historické psané prameny. Tento úpadek, který na konci pozdní doby bronzové postihl jak mykénskou kulturu, tak velké procento všech ostatních kultur, je obecně připisován vpádu tzv. mořských národů, ale pravděpodobně stejně, jako tomu bylo u mykénské kultury, je tento úpadek a zánik mnohem komplexnější historický proces, na jehož vzniku a průběhu se podílelo vícero faktorů – od těch sociálních až po klimatické změny. Jedině v jihovýchodní Anatólii a severní Sýrii v minoritním procentu přežila chetitská kultura během rané doby železné.⁴³

Jak uvádí Sagona a Zimansky: „*The archeology of the Hittites in the Late Bronze Age is an archeology of imperialism.*“⁴⁴ Archeologické doklady reprezentující tuto kulturu představují zejména ty prvky (architektury nebo urbanismu obecně), které této říši umožnily rozšiřovat a udržovat svoji moc. Takovými prvky jsou například fortifikace, opevňování měst, paláce či stavba tzv. „královských cest“.⁴⁵ Chetitské texty zmiňují existenci kolem 2000 měst (Uru). Pravděpodobně se ve všech případech nejednalo o typická města, ale spíše vesnice. Do dnešních dnů jen celkem čtyři takovéto lokality byly s jistotou identifikovány a propojeny na základě historických i archeologických poznatků. Těmito lokalitami jsou Chattušaš (dnešní

⁴² SAGONA – ZIMANSKY 2009, 264–266.

⁴³ GENZ – MIELKE 2011, 19–20.

⁴⁴ SAGONA – ZIMANSKY 2009, 266.

⁴⁵ JOUKOWSKY 1996, 251–253.

Boğazköy), Šapinuwa (Ortaköy), město Tapikka (Maşat Höyük) a Sarissa (Kuşaklı). Existuje samozřejmě nespočet dalších archeologických lokalit, které nebyly identifikovány, jednou z těch významnější je Alişar a Alaca Höyük.⁴⁶ Chetitská architektura je charakteristická svojí monumentalitou. Plán měst byl asymetrický s izolovanými strukturami, jako byly paláce apod.⁴⁷ Existuje jen velmi málo dokladů potvrzujících dláždění cest ve městě, ovšem je logické takovéto prvky předpokládat. S jistotou je doloženo pouze dláždění průchodů v rámci bran a nádvoří.⁴⁸ U větších lokalit je typické obehnaní celého města hradbami a jeho rozčlenění na horní a dolní město. V rámci urbanismu měst byly také doloženy kanalizační systémy, naproti tomu nejsou evidována žádná větší náměstí, jako tomu je například u agor v pozdějším řeckém světě, doložena byla pouze menší náměstí sloužící pravděpodobně jako tržiště.⁴⁹ Vedle masivních fortifikačních staveb (viz kapitola 4.3) je tato kultura reprezentovaná monumentálními reliéfy, které lemují brány do měst – jako například v Boğazköy Královská brána, Lví brána a Brána sfing. Kromě toho, jak upozorňuje Sagona a Zimansky, nemáme v rámci Chetitské říše žádné doklady o nástěnném malířství nebo větších skulpturálních pracích, než jsou reliéfy či drobné kovové sošky.⁵⁰ Další významnou kulturní složkou je keramika. Pro Chetity je charakteristické tzv. šedé neglazované zboží, které vzniká na začátku Karumského období v souvislosti se zavedením hrnčířského kruhu a zaniká až při kolapsu na konci pozdní doby bronzové. Bylo vypalováno za oxidačních podmínek a povrch této keramiky nesl vybledlý načervenalý či našedivělý odstín. Toto zpracování keramického těsta bylo typické pro většinu tvarů chetitské keramiky (misky, talíře, džbány, konvice, poháry aj.). Vedle těchto užitkových nádob se vyskytovaly i votivní nádoby často formovány do zoomorfní podoby (např. jeleni) a zásobnicové nádoby označované jako pithoi. Chetitská keramika byla zpravidla nedekorovaná a monochromní, existuje však pár výjimek. V rámci dekorace se na těchto výjimečných kusech mohl objevovat reliéfní dekor (např. nádoby nalezené na lokalitách Bitik a Inandiktepe). Tato reliéfní výzdoba se uplatňovala nejčastěji na velkých nádobách s rozšířeným hrdlem a byla vytvořena separátně od nádoby, na kterou byla posazena až sekundárně. Jednalo se tedy spíše o apliky. Malované nádoby nejčastěji disponovaly hnědou a červenou barvou na světlém podkladě. V barvě provedené motivy jsou nejčastěji geometrického spektra, ale znovu existují i výjimky, jako je tomu u malované nádoby

⁴⁶ MIELKE 2011, 153–154.

⁴⁷ JOUKOWSKY 1996, 251; 261.

⁴⁸ MIELKE 2011, 174–175.

⁴⁹ JOUKOWSKY 1996, 251; 261.

⁵⁰ SAGONA – ZIMANSKY 2009, 283–284.

z lokality Inandiktepe. Vedle těchto dekorativních technik se v minoritním zastoupení setkáváme s nádobami, které byly zdobeny pomocí razidel nebo dekorativními listry. Vedle dekoru se na nádobách můžeme setkat i s inskripcemi, které představují hieroglyfický symbol a znovu, jako je tomu u dekorativních technik, je i písmo na nádobách velmi vzácným jevem v kontextu chetitské keramiky. Lokálně produkovaná keramika nebyla jediným typem objevujícím se na území Anatólie. Vedle lokálních produktů byly v chetitském světě doložené importy keramiky, velmi typický je tzv. červený lustrous, což je keramika vyráběná na kruhu s jasným naoranžovělým odstínem a velkou variací tvarů. Bylo to obecně velmi rozšířené zboží po celé oblasti východního středomoří a jeho originální produkční centrum se umísťuje do oblasti Kypru.⁵¹

⁵¹ SCHOOP 2011, 241–263.

2 MYKÉNSKÁ PŘÍTOMNOST V ZÁPADNÍ A CENTRÁLNÍ ANATOLII

Jedním ze způsobu, jak lze doložit přítomnost mykénského etnika v západní Anatolii, je skrze drobné nálezy, které představují zejména keramiku, ale i pečeti, figurky, militaria nebo šperky. Další složkou pramenů, jež k objasnění této problematiky napomáhají, jsou nálezy charakteristických prvků mykénské kultury, jako jsou například fortifikace, hrobky a pece.⁵² V této kapitole se zaměřím na popis těch jevů, které jsou pozorovatelné v západní a centrální Anatolii a vyzdvihnu a popíšu lokality s nejpočetnější skupinou nálezů.

2.1 Historie výzkumů

Problematicke mykénské přítomnosti v západní Anatolii a vzájemnému kontaktu Mykénců a Chetitů byla pozornost řádně věnována až teprve v roce 1978, kdy Christopher Mee publikoval v *Anatolian Studies* článek nazvaný: *Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C.*⁵³ V tomto článku uvádí katalog 60 lokalit s potenciální mykénskou přítomností. Rozebírá drobné nálezy (především keramiku) z těchto lokalit. Předměty datuje a důsledně popisuje. V této práci se opírá o sérii článků archeoložky Machteld J. Mellink vydaných v *AJA*⁵⁴ mezi lety 1956–1976 a zaměřujících se na archeologii Malé Asie. Mee ve své publikaci vyzdvihuje především lokality: Milletus, Efesos, Trója, Panzatepe a Müsgebi, jako ty, které nesou nejmarkantnější prvky mykénské kultury. Jsou to zároveň lokality, jež v publikaci *Use and Appreciation of Mycenaean Pottery outside Greece*⁵⁵ (1999) Wijngaarden označuje za kategorii 4. nebo 5. stupně, což znamená lokalitu, kde bylo nalezeno mezi 100 až 500 fragmenty keramiky identifikované jako mykénské nebo inspirující se mykénskou. Mee západní Anatolii rozdělil na 6 oblastí. První je severozápadní Anatolie, což je oblast Troadu severně od Gedizu, kde za nejdůležitější lokalitu uvádí Tróju. Mee navrhuje myšlenku, že by zde někdy během pozdní doby bronzové mělo být mykénské sídliště nebo že by tato oblast pro Mykénce byla důležitá v otázce obchodování. Naopak představuje teorii, kde hlavní atraktivita Tróji a Troadu obecně pro Mykénce nespočívala v obchodní činnosti, ale v rybolovu. Tuto teorii podkládá jednak dávno vypořádaným jevem migrace ryb, ale i Aristotelovým svědectvím

⁵² KELDER 2006, 49.

⁵³ KELDER 2006, 53.

⁵⁴ *American Journal of archeology*.

⁵⁵ WIJNGAARDEN 2002.

zaznamenaným v jeho díle *Historie zvířat*⁵⁶ sepsaném ve 4. stol. př. n. l., jako další důkaz podotýká velmi častou přítomnost rybích kostí v archeologickém materiálu na všech lokalitách v oblasti Troady a zároveň velkou frekvenci nálezů keramických nádob otevřeného tvaru, které, jak Mee uvádí, byly křehké a nebyly často importovanou komoditou.⁵⁷

Druhou oblastí je západní Anatólie (mezi Meandrem a Gediz). Zde se setkáváme s minoritním zastoupením mykénské kultury. Lokality jako Smyrna, Izmir (nová Smyrna), Sardis nebo Beycesultan, kde sice byla nalezena mykénská keramika, ale v natolik minoritním uskupení, že jí nelze přikládat nějaký signifikantnější význam a dle Meeova hodnocení představuje spíše pozůstatky anatólského sídliště. Naopak lokality jako Clazomenai, které Mee staví do pozice emporia, a lokalita Efesos byly v mnohem užším kontaktu s mykénskou kulturou. Zejména Efesos v tomto výčtu lokalit vyčnívá jako lokalita s doloženým komorovým hrobem, kde ovšem zemřelý byl pochován do kráteru, což se velmi výrazně odlišuje od pohřebního ritu pevninského Řecka v této době.⁵⁸

Ve třetí vymezené oblasti (tzv. jihozápadní Anatólii jižně od řeky Meandru) je přítomnost mykénskému aspektu nepopíratelná. Zde Mee uvádí nejdůležitější lokality, tedy Milét a Müsgebi, které se vyznačují nejenom početným keramickým materiálem, ale nesou i jiné charakteristické rysy mykénskému spektra jako například komorové hrobky a mykénské typy pečetí. V Milétu se předpokládá existence mykénskému fortifikačního systému. V rámci komorových hrobek nalezených v Müsgebi, které v architektonickém smyslu jsou charakteristické pro mykénskou pohřební architekturu, ale jak zdůrazňuje Mee, samotný ritus pohřbu, tedy kombinace inhumace a kremace, je jakousi anomálií, pro kterou je jen omezené nebo žádné analogické propojení.⁵⁹

V neposlední řadě je zde oblast jižního pobřeží Anatólie. Zde Mee vylučuje jakoukoliv trvalou mykénskou přítomnost. Zmiňuje pár dokladů keramických fragmentů, ale nikterak více této oblasti nevěnuje pozornost.⁶⁰ Cilicie, tedy v pořadí pátá oblast Meeova geografického rozdělení západní Anatólie, zaujala jen třemi lokalitami, a to lokalitou Mersin, Tarsus a Kazanlı. Z těchto oblastí máme indikovanou keramiku mykénskému typu, ale není zde jasné, jedná-li se o importy nebo lokální produkci. Přítomnost mykénskému keramického materiálu Mee dává do

⁵⁶ *Historia animalium*.

⁵⁷ MEE 1978, 148.

⁵⁸ MEE 1978, 148–149.

⁵⁹ MEE 1978, 149.

⁶⁰ MEE 1978, 150.

souvislosti s přítomností mykénské kultury na Kypru v Enkomi a Paphosu, které jsou chronologicky ve shodě s keramickým materiálem z Tarsu a Kazanlı datovaným do LH IIIC, tak se pravděpodobnost mykénského osídlení zdá o něco pravděpodobnější.⁶¹

Poslední oblast je centrální Anatolie, tedy jádro Chetitské říše. Ačkoli se to na první pohled zdá být zarážející, z centrální Anatolie pochází naprosté minimum nálezů. Zde je na místě zmínit článek Erica H. Clinea: *A Possible Hittite Embargo against the Mycenaean* (1991a), kde Cline jako jeden z prvních předkládá teorii o uvalení obchodního embarga proti Mykénské říši jako vysvětlení vysoké absence mykénské materiální kultury na lokalitách v samotné Chetitské říši, tedy v centrální Anatolii. V tomto velice dobře strukturovaném článku se Cline opírá jak o historické, tak archeologické prameny, které podrobuje kritickému a objektivnímu hodnocení.⁶² Mee uvádí jako jedinou významnou lokalitu v centrální Anatolii Maşat. Zbývající lokality jako Gödelesin nebo Fratkin naopak nepředstavují v kontextu chetitskomykénských vztahů důležitý aspekt, a to navzdory drobným nálezům keramických fragmentů.⁶³

2.2 Archeologická perspektiva

Největší koncentrace mykénských importů nacházíme na pobřeží západní Anatolie v Milétu, Müsgebi, Tróji, Panaztepe a Efesu (**Obr. 8**). Z archeologických dat vyplývá, že většina mykénských artefaktů, zejména keramiky, spadá do 14. až 12. stol. př. n. l. a stylisticky se jedná o keramiku období LH II; LH IIIC; LH IIIA; LH IIIB1.⁶⁴ Naopak nejmenší koncentraci těchto artefaktů nacházíme v centrální Anatolii, tedy v jádru Chetitské říše. Jen dvanáct artefaktů nalezených v centrální Anatolii (**Obr. 9**) bylo určeno jako mykénské nebo mediterianské provenience. Navíc se nejedná o nálezy nějaké význačné umělecké nebo technologické kvality, nýbrž jejich důležitost je podmíněna místem, kde byly nalezeny, tedy na území Chetitské říše, a místem, odkud pocházely, tedy z lokalit majících co dočinění se silným mykénským kulturním aspektem. Tyto nálezy byly objeveny na lokalitách Maşat Höyük (sedm fragmentárních mykénských váz z LH IIIA1–B), Fraktin (LH IIIC, třmínková váza a nůž), Gödelesin Höyük (keramický střep z LH IIIC), Üc Höyük (předpokládaný LH IIIC mykénský střep) a Boğazköy (předpokládaný mediterianský opasek a fragmenty misky s vyobrazením mykénské zbroje).⁶⁵

⁶¹ MEE 1978, 150.

⁶² CLINE 1991a.

⁶³ MEE 1978, 150.

⁶⁴ KELDER 2006, 77.

⁶⁵ CLINE 1991a, 3.

Některé z těchto lokalit, konkrétně Maşat, byly v době existence importů, tedy v době kolem 13. stol. př. n. l., pod nadvládou nikoliv Chetitů, ale sousedního města Kaška.⁶⁶ V kontrastu s importy z Egypta, Kypru, Babylonu nebo Fénicie představují mykénské artefakty nalezené v centrální Anatolii nejmenší procento nálezů.⁶⁷ Západní pobřeží Anatolie je tak (mimo mateřské Řecko) jedním z mála míst, kde lze pozorovat výraznější mykénské projevy.⁶⁸

2.2.1 Západní Anatolie

Milét - Değirmentepe

V chetitských textech vystupuje Milét pod jménem Millawanda (jednou jako Millawata) a objevuje se i v pramenech s lineárním písmem B.⁶⁹ Milét je někdy uváděn jako mykénské sídliště fungující buď jako emporion, nebo čistě jako osada.⁷⁰ Jedná se o pobřežní lokalitu situovanou na velmi strategickém místě, a to v zátocě, kde se řeka Meandros vlévá do Středozemního moře. V publikaci Christophera Meeho se jedná o oblast v jihozápadní Anatolii.⁷¹ Strategická poloha Milétu jej podminila k významu v rámci obchodních námořních tras a pravděpodobně i k atraktivnosti pro osídlení mnoha kulturami.⁷² Bylo zde rozlišeno celkem sedm vrstev. Vrstvy I a II spadají do doby od pozdního chalkolitu až do rané doby bronzové, dále vrstvy III až IV v archeologickém materiálu jasně reprezentují minojskou kulturu a zbývající vrstvy V až VII datované do LH IIIA až LH IIIC dokládají přítomnost Mykénců.⁷³ Tzv. proces mykénizace (viz. *Discerning Acculturation at Miletus: Minoanization and Mycenaeanization*⁷⁴) probíhal ve dvou vlnách. První vlna představuje vrstvu Milét Va-c (LH IIIA1–3). V této vrstvě dochází k akulturaci minojských vlivů s mykénskými.⁷⁵ Tyto dvě kultury zde žily pravděpodobně bok po boku, jak to dokládají nálezy mykénské i minojské keramiky ve stejné vrstvě. Navzájem se ovlivňovaly do chvíle, než mykénský aspekt začal svojí dominancí ve vrstvě Milét VI převažovat, došlo tak k asimilaci minojského etnika.⁷⁶ Ve vrstvě Va-c lze

⁶⁶ CLINE 2007, 197.

⁶⁷ CLINE 2007, 195.

⁶⁸ KELDER 2010, 49.

⁶⁹ KELDER 2006, 72–75.

⁷⁰ KELDER 2010, 49.

⁷¹ MEE 1978, 149.

⁷² RAYMOND – KAISER – RIZZOTTO – ZURBACH 2016, 59.

⁷³ RAYMOND – KAISER – RIZZOTTO – ZURBACH 2016, 58–59.

⁷⁴ Raymond, A. – Kaiser, I. – Rizzottoand, L.C. – Zurbach, J. 2016: *Discerning Acculturation at Miletus: Minoanization and Mycenaeanization*. In: GOROGIANNI, E. – PAVÚK, P. – GIRELLA, L. (eds.): *Beyond thalassocracies : understanding processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean*. 58–74.

⁷⁵ RAYMOND – KAISER – RIZZOTTO – ZURBACH 2016, 59.

⁷⁶ KELDER 2006, 73.

pozorovat výstavbu tří tzv. kanálových pecí, které jsou možná více charakteristické pro minojskou než mykénskou kulturu a které pravděpodobně představují kontinuitu osídlení od vrstvy III až IV, dále pak typ tzv. okrouhlé pece a pět koňských podkov.⁷⁷ Nejsignifikantnější vrstvou je Milét VI-VII, kde nacházíme architektonické struktury – jednak tzv. koridorový dům s paralelami na řecké pevnině a dále dochází ke vzniku fortifikace, konkrétně hradby s bastiony, kdy tloušťka hradební zdi činí 5 m.⁷⁸ Délka hradby byla odhadována na 1 100 m a každých 15 m měl být umístěn bastion, dohromady měly hradby uzavírat prostor o rozloze 50 000 m².⁷⁹ O charakteru této fortifikace byly vedeny značné debaty. Mallwitz⁸⁰ (1957) zastává názor, že se jedná spíše o chetitsko-anatolský typ fortifikace a odkazuje na skutečnost nerovnoměrného rozložení bastionů. V opozici vůči tomuto názoru stál například Kleiner⁸¹ (1969), který jako prototyp takového typu opevnění uvádí lokalitu a fortifikaci v Enkomi na Kypru, kde byla prokazatelně doložena mykénská přítomnost.⁸² Dalším pozoruhodným materiálem nalezeným v VI–VII vrstvě je tzv. phi-figurka⁸³ proveniencí pravděpodobně z oblasti Argolidy, která jasně poukazuje na rituální a náboženskou aktivitu.⁸⁴ Dále je to pohřebiště na pahorku Değirmentepe asi 1,5 km jihozápadně od Milétu, které svým charakterem jasně odkazuje na mykénské pohřební zvyky. Je tvořené komorovými hroby vysekanými do skalnatého podloží a disponující dromosem a stamionem.⁸⁵ Mykénská přítomnost v Milétu je ukončena v období LH IIIC, kdy ve vrstvě VIII jsou jasně pozorovatelné destrukce požárem. Pro tyto destrukce lze hledat paralely v historických pramenech v souvislosti s vládou chetitského krále Musršiliho II.⁸⁶

Müsgebi

Je to velmi významná lokalita nesoucí mnohočetné znaky mykénské kultury. Müsgebi je situované několik desítek kilometrů jižně od Milétu na poloostrově severně od ostrova Kos.⁸⁷ V geografickém rozdělení Meeho jde o oblast jihozápadní Anatólie.⁸⁸ Jedná se o lokalitu, kde

⁷⁷ RAYMOND – KAISER – RIZZOTTO – ZURBACH 2016, 61; 63.

⁷⁸ RAYMOND – KAISER – RIZZOTTO – ZURBACH 2016, 63.

⁷⁹ MEE 1978, 136.

⁸⁰ MALLWITZ 1957, 74–75.

⁸¹ KLEINER 1969–70, 114.

⁸² MEE 1978, 135.

⁸³ Název řeckého písmene (Φ = fí) reflektuje svým tvarem tvar figurky, to samé u jiných mykénských figurek (tau (τ), psi (ψ)).

⁸⁴ KELDER 2006, 74.

⁸⁵ MEE 1978, 133.

⁸⁶ RAYMOND – KAISER – RIZZOTTO – ZURBACH 2016, 70.

⁸⁷ KELDER 2006, 62.

⁸⁸ MEE 1978, 149–150.

mykénskému osídlení nepředcházelo minojské.⁸⁹ Mykénská přítomnost je zde charakterizována na základě odkrytí rozsáhlé nekropole asi 1 km od samotného Müsgebi čítající celkem 48 komorových hrobů typicky mykénských rysů vysekaných do východního a západního svahu.⁹⁰ Pohřebiště bylo na základě keramického materiálu datované do LH IIIA1 s vrcholem v LH IIIA2, kdy pozorujeme nárůst počtu hrobů. Pozoruhodné je i z toho aspektu, že zde byla simultánně přítomna jak kremace, tak inhumace.⁹¹ Kremace, která vybočuje ze zarytého mykénského rytu, pravděpodobně přišla z centrální Anatolie. Samozřejmě je otázkou, zda se jednalo o vlivy nebo nějakou komunitu lidí z centrální Anatolie (potažmo z řad Chetitské říše), kteří tento trend k Mykéncům do Müsgebi přinesli – trend, který byl posléze na konci období LH IIIC etablován i v mediterianské oblasti.⁹² Nálezy z hrobů představují keramiku (v méně početném zastoupení), bronzы (sedm hrotů kopí, tři nože, jednu čepel a jednu dýku podobnou Sandrsově typu H⁹³).⁹⁴ Keramika nalezená v hrobech i mimo tento kontext byla pravděpodobně lokálně vyráběná nebo importovaná z Dodekanéských ostrovů (Rhodos, Ialysos), Argolidy a pravděpodobně nedalekého Milétu. Chronologicky pak spadá do období mezi LH IIIA2 až LH IIIC. Tvary nádob se pohybují od piriformních nádob, třmínkových váz, amphorisků, keramických lahví, kylixů, misek, pohárů, hrnků až po alabastrony a nádoby typu askos.⁹⁵

Trója - Beşik Tepe

Trója je situovaná v severozápadní Anatolii – v oblasti Troadu. Její důležitou součástí byla i lokalita Beşik Tepe, přístav Tróji, kde bylo zároveň doloženo pohřebiště pravděpodobně odpovídající mykénskému pohřebnímu ritu.⁹⁶ V chetitských textech nese Trója, dle názorové většiny odborného publika, toponymum Willusa.⁹⁷ Trója je jednou z nejfrekventovanějších lokalit v rámci keramických nálezů v mykénském stylu. Wijngaarden (1999) ji řadí do 5. třídy, což znamená nálezy keramiky nad 500 kusů.⁹⁸ Mee ovšem upozorňuje, že se jedná pouze o 1–2 % z celkového nálezového fondu keramického materiálu a dále předkládá, že většina nádob

⁸⁹ KELDER 2015, 1.

⁹⁰ MEE 1978, 137.

⁹¹ KAN 2009, 7.

⁹² MEE 1978, 137.

⁹³ SANDARS 1963, 140.

⁹⁴ MEE 1978, 137.

⁹⁵ KELDER 2006, 62–63.

⁹⁶ KÖKNAR 2020, 77.

⁹⁷ KELDER 2006, 67.

⁹⁸ WIJNGAARDEN 2002, 323

mykénského tvaru byla vyráběna lokálně, a tak je podíl importovaných kusů mnohem nižší.⁹⁹ Jednalo se o poměrově vyvážený soubor nálezů jak otevřených, tak uzavřených forem, jako byly například goblety, poháry, kylixy a misky datované do rozmezí LH IIA – LH IIIC období.¹⁰⁰

Beşik Tepe, které je od Tróji vzdálené kolem 7 km a tvořilo přirozený přístav Tróji, je dalším významným dokladem pravděpodobné mykénské přítomnosti.¹⁰¹ Bylo zde doloženo pohřebiště datované do LH IIIB–C, jež je tvořené různorodou kombinací typů hrobů, a to od cistových přes pohřby v pithosech, komorové hroby a cihlové až po kamenné kruhové pohřební struktury.¹⁰² Toto pohřebiště zároveň vykazuje kombinaci kremace a inhumace, jak to bylo doloženo i na jiných pohřebištích v západní Anatolii (viz Panaztepe, Müsgebi), dále to potvrzují doklady libačních aktivit.¹⁰³ V některých hrobech byla absence pohřebních ostatků, což vedlo například Manfreda Korfmanna k hypotéze, že těla zemřelých byla v těchto hrobech uložena jen dočasně a později sekundárně pohřbena ve svém rodišti.¹⁰⁴

Na pohřebišti a uvnitř hrobů byla doložena přítomnost mykénské keramiky. Wijngaarden tuto lokalitu řadí do 2. třídy (10–50 fragmentů keramiky).¹⁰⁵ Jednalo se nejčastěji o kratery, kylixy, alabastrony a různé misky.¹⁰⁶ V hrobech se objevilo i minoritní zastoupení kovových předmětů představujících bronzový nebo měděný prsten, dále bronzové nebo měděné náušnice a bronzový nůž s měděnou součástí. Nalezena byla také pečeť s vyobrazením pravděpodobně lidské tváře. Na základě keramického materiálu bylo pohřebiště datované do období LH IIIA1 až LH IIIB1.¹⁰⁷

Menemen - Panaztepe

Lokalita Panaztepe byla objevena až v roce 1982, tudíž není uvedena v Meeově publikaci. Nálezy z této lokality lze rozdělit do dvou souborů. První, jež byl objeven v roce 1982, byl získán muzeem Menisa od překupníka starožitností a až sekundárně byl určen jako soubor nálezů

⁹⁹ MEE 1978, 146.

¹⁰⁰ KELDER 2006, 55.

¹⁰¹ KÖKNAR 2020, 77.

¹⁰² KELDER 2006, 56.

¹⁰³ KÖKNAR 2020, 78.

¹⁰⁴ KORFMANN 1987, 265.

¹⁰⁵ WIJNGAARDEN 2002, 323.

¹⁰⁶ KELDER 2006, 56.

¹⁰⁷ KÖKNAR 2020, 78; 81.

z lokality Panaztepe.¹⁰⁸ Druhý soubor nálezů pak pochází z let 1985 a 1995, kdy zde probíhala série výzkumů pod vedením Armağana Erkanala.¹⁰⁹

Jedná se o pohřebiště, které je situované 17 km severozápadně od města Menemen, jen pár kilometrů od současného koryta řeky Hermus. Topografická situace této lokality se ale znatelně v průběhu času měnila. Původně totiž byla patrně jakýmsi ostrůvkem nebo poloostrovem, ležela tak v mnohem těsnější blízkosti řeky.¹¹⁰ Mykénská přítomnost byla doložena na nálezech keramického materiálu a objevu kolem jedenácti tholosvých hrobů, z nichž pět bylo vykradeno. Dále se zde nachází jak komorové, tak i několik cistových hrobů a pohřbů v pithosech. Tyto odlišné způsoby pohřbívání nesou jak mykénské, tak zejména anatolské charakteristiky.¹¹¹ Dalším důležitým faktorem je přítomnost kremace i inhumace, což znovu naznačuje silný vliv z Anatólie a zároveň vlivy pravděpodobně ze západu přicházející s mykénským aspektem.¹¹²

Keramický materiál proveniencí z pevninského Řecka se datuje do období LH IIIA2 a LH IIIB1. Podle Keldera (2005) je Panaztepe označeno jako lokalita 3. stupně čítající 50–100 keramických kusů mykénské typy.¹¹³ Vedle mykénské importované keramiky (goblety, piriformní džbány, tříuché pixidy a keramické lahve) zde nacházíme i lokálně produkovanou keramiku, která tvoří mnohem početnější soubor nálezů než keramika importovaná.¹¹⁴ Günel (1999) právě na základě této variability materiálních nálezů a zejména keramiky (lokální a importované) předkládá tvrzení o existenci sídliště v blízkosti pohřebiště Panztepe fungujícího jako emporion, kde působily lokální i mykénské vlivy a různé kultury (včetně mykénské) zde vzájemně koexistovaly.¹¹⁵ Pohřební nálezy mimo keramiku tvoří bronzы (spíše anatolského původu), jako byly hroty šípů, fragmentárně dochovaný meč, jehož provenience byla součástí mnoha debat, dále fragmenty čepele kopí, nože a bronzová figurka.¹¹⁶ Dalším z pozoruhodných nálezů je cylindrická pečeť palestinské provenience s egyptskými hieroglyfy a dva skaraby, z nichž minimálně jeden lze datovat do období vlády Amenophise III.¹¹⁷ Významným nálezem byla také

¹⁰⁸ ERSOY 1988, 55–59.

¹⁰⁹ GATES 1996, 303.

¹¹⁰ ERSOY 1988, 55–59.

¹¹¹ KELDER 2006, 56.

¹¹² KÖKNAR 2020, 84.

¹¹³ KELDER 2006, 80.

¹¹⁴ KAN 2009, 3.

¹¹⁵ Günel 1999, 159.

¹¹⁶ ERSOY 1988, 59–60; KELDER 2006, 56.

¹¹⁷ KELDER 2006, 56.

obdélná konstrukce datovaná do LH IIIA–B a tvořená kvádřikovými zděvy. Půdorys této stavby vykazuje pravidelně plánovitě uspořádání a členění místností. Bylo zde nalezeno několik fragmentů mykénské keramiky, minojský šedý stojan na ovoce a kamenný (blíže nespecifikovaný) podstavec.¹¹⁸

Efesos - Ayasoluk

Lokalita Ayasoluk poblíž Efesu je dalším pohřebišťem, které nese charakteristiky mykénského pohřebního ritu. Nachází se v oblasti západní Anatolie (dle Meeova geografického rozložení) a objevena byla v roce 1962. Hrobka pravděpodobně představovala tholos na kruhovém půdorysu o průměru necelých 3 metrů. Velké množství informací bylo ztraceno kvůli stavbě byzantského kostela, který kompaktnost hrobky výrazně poškodil.¹¹⁹ V hrobce byla nalezena keramika datovaná do období LH IIIA1 – IIIA2. Jednalo se například o piriformní džbány, rython, keramické lahve aj. Významný je nález kráteru s reliéfem zobrazujícím narativ o argonautech.¹²⁰ Tento keramický materiál nese prvky jak mykénské a minojské kultury, tak i přejímá lokální anatolské a jiné východní vlivy, znovu tak upozorňuje na možnost funkce této lokality jako emporionu.¹²¹ V hrobce byly dále objeveny zvířecí kosti a kosterní pozůstatky uložené do kráteru.¹²² Další pozoruhodnou funerální složkou nálezů z oblasti Efesu je lokalita Kolophon, kde byl objeven tholosový hrob datovaný do LH IIIB–C. Uvnitř se uvádí nálezy submykénské keramiky.¹²³ Nedaleko od Kolophonu byly učiněny další nálezy (pravděpodobně znovu pocházející z funerální situace), a to nálezy bronzového nože a modrého korálku ze skleněné pasty. Zatímco u nože se předpokládá anatolská provenience, korálek zřejmě pocházel z pevninského Řecka.¹²⁴

V místě pozdějšího Artemisionu v Efesu pak byly nalezeny předměty votivního charakteru, jako jsou figurky zvířat, terakotová hlava a dvojité bronzové sekera, které poukazují na existenci kulturního centra v těchto místech.¹²⁵ Blízké okolí Efesu nabídlo další pozoruhodné nálezy jako objevení hradeb buď mykénského, nebo anatolského charakteru, které možná naznačují

¹¹⁸ GATES 1996, 304.

¹¹⁹ MEE 1978, 148.

¹²⁰ KELDER 2006, 59.

¹²¹ KAN 2009, 4.

¹²² MEE 1978, 127.

¹²³ KELDER 2006, 59.

¹²⁴ MEE 1978, 125.

¹²⁵ KELDER 2006, 59.

i existenci celé citadely, která je některými odborníky viděna jako chetitská Apaša¹²⁶. Ve vesnici Halkapinar poblíž Efesu byla objevena oinochoe uvnitř mykénského pithosu.¹²⁷

Klazomenai – Liman tepe; Bakla tepe

Lokalita Klazomenai se nachází poblíž současné Smyrni a Izmiru. Byla zde doložena keramika, konkrétně 25 fragmentů určených jako mykénské a datovaných do LH IIIA2–B a LH IIIC v rámci kráteru. Byly zde nalezeny keramické hrnky, misky, kráter a poháry uzavřených i otevřených forem. Kontext těchto nálezů nebyl nikdy blíže specifikován. V průběhu dalších exkavací byla doložená minijská šedá keramika datovaná do LH IIIA, která, jak uvádí Mellink (1981), pravděpodobně pocházela z kontextu megaronu.¹²⁸

Pohřebiště v Liman tepe (poblíž Klazomenai) je definované především nálezy mykénské i minojské keramiky (poháry, alabastrony, džbány) chronologicky spadajícími do období LH IIIA1–B. Významný je nález fragmentu střepu s otlačkem představujícím pravděpodobně hrnčířskou značku.¹²⁹

Bakala tepe, taktéž poblíž Klazomenai, je drobné pohřebiště s nálezy keramiky a slonoviny s motivem rosety. Na pohřebišti se nacházel komorový hrob vysekaný do svahu. Keramické fragmenty byly datované do LH IIIB.¹³⁰

2.2.2 Centrální Anatolie

Maşat Höyük

Lokalita je vzdálená 20 km jihozápadě od současného města Zile (chetitské Anzila). Jedná se o lokalitu tvořenou pozůstatky citadel, paláce a takzvaného dolního města rozprostírajícího se na 29 m vysokém pahorku.¹³¹ Kromě importů z Kypru a lokálně produkované anatólské keramiky se zde vyskytovala v drobném počtu i mykénská keramika. Mee uvádí dvě stratigrafické vrstvy, kdy horní nese známky mykénské kultury a datuje se do období LH IIIA2–B. Jedná se o drobné procento nálezů, konkrétně sedm fragmentů dohromady představujících

¹²⁶ Hlavní město Arzawy, které původně patřilo pod vliv Chetitské říše a mezi 14–13. stol. př. n. l. o něj soupeřilo s Achchijavou.

¹²⁷ KELDER 2006, 59.

¹²⁸ KELDER 2006, 58.

¹²⁹ KELDER 2006, 58.

¹³⁰ KELDER 2006, 58.

¹³¹ ÖZGÜÇ 1980, 305.

třmínkovou vázu a šest keramických lahví.¹³² Cline v článku z roku 2007 uvádí, že vrstva s nálezy mykénské keramiky datovaná do 13. stol. př. n. l. (tedy LHIII A2-B) je z období, kdy Mašat nebyl pod kontrolou Chetitské říše, ale sousedního města Kaška.¹³³

Fraktin/Firatkin

Další z lokalit disponuje několika málo nálezy mykénské keramiky a nachází se v centrální Anatolii – tedy na území Chetitské říše. Mykénská keramika představující jedinou třmínkovou vázku byla datovaná do LH III C, což je období, které je v této vrstvě doprovázeno požárem. Byly zde nalezeny i bronzové předměty, z nichž nejrelevantnější pro tento kontext je bronzový nůž, který vykazuje analogie s nálezy podobných artefaktů na lokalitách Kolophon, Siana a lalyssos. Navzdory určované provenienci z centrální Anatólie je tento nůž považován za mykénský.¹³⁴

Boğazköy/Chattušaš

Boğazköy neboli Chattušaš bylo hlavní centrum Chetitské říše. Při stavbě nedaleké silnice byl v roce 1991 učiněn unikátní nález bronzového meče (**Obr. 10–12**), který je často referovaný jako meč typu B s jasně řeckými paralelami a žádnými východními. Byl objeven 750 m jihozápadně od monumentální Lví brány. Měří 79 cm a váží 680 g. Je výrazně žebrovaný v jeho středové části a s menším postranním žebrováním.¹³⁵ Meč se směrem nahoru zužuje a dole je značně rozšířený (délka až 6 cm).¹³⁶ Jeho tupý záštitový konec je mírně ohnut, což, jak uvádí Cline (1996), mohlo být se záměrem meč rituálně zabít, tedy znemožnit jeho další používání. Záštitový konec má pak v sobě čtyři otvory, které s největší pravděpodobností sloužily k upevnění bronzové čepele na dřevěnou rukojeť, která se nedochovala. Původ meče je naznačen i v kontextu nápisu vyrytém v akkadštině na jedné straně čepele:¹³⁷

„I-NU-MA^m DU-UT-HUA-LI-YA LUGAL. GAL KUR^{URU} A-AS-SU-WA U-I-AL-LIQ GIR^{HI}.

^A AN-NU-TIM A-NA^D ISKUR BE-LI-SU

*Když velký král Tudhaliya zničil zemi Assuwa, věnoval tento meč bohu bouře, svému pánu“.*¹³⁸

¹³² MEE 1978, 132–133.

¹³³ CLINE 2007, 197.

¹³⁴ MEE 1978, 128.

¹³⁵ CLINE 1996, 138.

¹³⁶ HANSEN 1994, 213.

¹³⁷ CLINE 1996, 137–138.

¹³⁸ CLINE 1996, 137–138.

Z nápisu je patrné, že meč byl ukořistěn Tudhaliyem II. při bojích na území království Assuwa kolem roku 1430 př. n. l., tedy na území západní Anatólie, kde, jak bylo rozebíráno výše, byl jasně rozpoznatelný vliv a přítomnost mykénské kultury.¹³⁹

Meče typu B byly hojně rozšířené kolem 16.–15. stol. př. n. l., tedy nejdříve se objevuje v období LH II v oblasti Řecka (pravděpodobně Argolidy) a později v oblastech středoziemních ostrovů. Nejlepší paralely lze nalézt v Izmiru v Itálii a v hrobovém okrsku v Mykénách, v Milétu a Panaztepe. Zatímco Hansen (1994) zastává názor, že se jedná jednoznačně o meč typu B s mykénskými konexemi, Cline (1996) naopak poukazuje na skutečnost jistých atypických znaků tohoto meče, kterými je větší počet děr na záštitovém konci (4 oproti 3–5 typicky se vyskytujícím na typech B), umístění těchto děr a způsob, jakým je na meči provedeno žebrování, jsou dle Kilian-Dirlmeier více charakteristické pro meče období LHIII A2. Cline (1996) tak při zohlednění těchto nesrovnalostí s mečem typu B poukazuje na možnost vzniku meče v rámci kulturního ovlivnění, tudíž umísťuje jeho provenienci nikoliv směrem na západ do oblasti Řecka, ale do západní Anatólie, kde, jak uvádí, mohl vzniknout jako derivát mísící prvky ze západu a východu.¹⁴⁰

¹³⁹ CLINE 1996, 138.

¹⁴⁰ CLINE 1996, 138.

3 CHETITSKÁ PŘÍTOMNOST NA ŘECKÉ PEVNINĚ, EGEJSKÝCH OSTROVECH A V ZÁPADNÍ ANATOLII

V této kapitole se zaměřím na zmapování chetitské přítomnosti na území Řecka, Egejských ostrovů a území západní Anatólie, a to skrze drobné nálezy představující zejména kovové artefakty, ale i pečeti a jejich otisky.

3.1 Historie výzkumů

Jedním z vůbec prvních autorů věnujících se čistě chetitské materiální kultuře doložené v oblasti Řecka a na Egejských ostrovech byla Jeanny Vorys Canby, která v roce 1968 zmapovala přítomnost některých chetitských kovových figurek ve výše zmíněných oblastech, a to v článku pro AJA s názvem: *Some Hittite Figurines in the Aegean*.¹⁴¹

O dvacet let později Eric H. Cline některá tvrzení o původu těchto kovových figurek zpochybnil v článku uveřejněném v *Anatolian Studies* pod názvem: *Hittite objects in the bronze age Aegean* z roku 1991.¹⁴² V tomto článku se zaměřuje na 23 artefaktů z území pevninského Řecka, Egejských ostrovů, ale i západní Anatólie, které byly nalezeny před rokem 1991 a dle jeho slov: „*In this paper I propose to reexamine the ‘authenticity’ of the Hittite objects reported within the Bronze Age Aegean.*“¹⁴³ Každý předmět podrobuje kritickému pohledu. Hodnotí kontextové, materiální, technologické a historické aspekty jednotlivých artefaktů. Předměty rozdělil na dvě skupiny: a) předměty s pravděpodobnou chetitsko-centrálněanatolskou proveniencí a b) předměty s nepravděpodobnou chetitsko-centrálněanatolskou proveniencí.¹⁴⁴ Pro záměry této práce se budu zaměřovat pouze na předměty, které Cline zařadil do skupiny s pravděpodobným chetitsko-centrálněanatolským původem. Jedná se celkem o osm artefaktů: dvě pečeti, dvě bully, jeden fragment keramiky, rhyton a dvě kovové sošky.¹⁴⁵

3.2 Archeologická perspektiva

Pečeť s otlačkem (Phaistos, Kréta)

Jedná se o pečeť vytvořenou z hlíny (**Obr. 13**), do které byl vytvořen otlaček v podobě dvou lvů v antitetické kompozici s rostlinným prvkem umístěným mezi jejich hlavy. Pečeť byla nalezena

¹⁴¹ CANBY 1968, 141.

¹⁴² CLINE 1991b.

¹⁴³ CLINE 1991b, 133.

¹⁴⁴ CLINE 1991b, 133.

¹⁴⁵ CLINE 1991b, 133.

v oblasti Phaistu na Krétě a její datace se pohybuje mezi MMI – II., což odpovídá zhruba dataci mezi 2. tisíciletím a 18. stol. př. n. l., což je v rozporu s datací chetitsko-mykénské interakce. Jak Cline uvádí, pečeť je pravděpodobně předchetitského původu¹⁴⁶ naproti doloženým analogiím pečetí z oblasti Karahöyük v centrální Anatolii, které už jsou čistě chetitské.¹⁴⁷ Tato pečeť nikterak nepřispívá k pochopení problematiky chetitsko-mykénských vztahů, nýbrž pouze dokládá skutečnost, že Chetitě nebo východní svět obecně měli přístup a možnosti, jak se přepravovat na velké vzdálenosti, minimálně na Krétu, s čímž se pravděpodobnost budoucích (diplomatických nebo obchodních) kontaktů stává o něco více reálnou.¹⁴⁸

Soška sfingy (Agya Triada, Kréta)

Pochází z hrobového kontextu v Agya Triada na Krétě. Datuje se do MM III – LHI (asi 1700 př. n. l.).¹⁴⁹ Tento nález představuje drobnou sošku vyrobenou z mastku (staetit). Sfinga je vytvořena bez křídel. Její styl účesu evokuje egyptskou bohyni Hathor. Důležitým prvkem je kruhová prohlubeň v její zádové části, která by mohla odkazovat k její funkci jako kalamář, lampa nebo, jak se domníval Cline, forma závaží pro správnou konfiguraci váhy. Předměty obdobného charakteru nejsou zaznamenány ve větší kvantitě nikde po řecké pevnině v době pozdní doby bronzové, naopak bohaté analogie nacházíme na východě v oblasti Mezopotámie, kde se zpravidla jednalo o lampy, méně často kalamáře, a v oblasti centrální Anatolie, kde motiv sfingy dostává monumentální ráz (viz Alaca Höyük). Další paralely pocházejí z Kypru (Kalavassos-Ayios Dhimitrios) nebo z vraku lodě Uluburun, v těchto případech se setkáváme s malými soškami, kde tato prohlubeň sloužila k vylití olovem nebo jiným kovem za účelem seřízení váhy. U tohoto artefaktu není vyloučen chetitský, ale ani egyptský nebo syro-palestinský původ.¹⁵⁰

Rhyton v podobě jelena (Mykény)

Jde o jeden z nejvýznamnějších artefaktů v tomto výčtu. Je to stříbrný¹⁵¹ rhyton v podobě jelena (**Obr. 14**) s otvorem opatřeným hrdlem v jeho zádové části a s paroží. Byl nalezený v Mykénách v hrobovém okrsku A v šachtovém hrobě číslo IV. Tento předmět se často uvádí jako diplomatický dar mezi chetitskými a mykénskými elitami, neboť predikuje velmi silné

¹⁴⁶ CLINE 1991b, 133.

¹⁴⁷ ALP 1968, 193–197.

¹⁴⁸ CLINE 1991b, 133.

¹⁴⁹ PARIBENI 1904, 749–753.

¹⁵⁰ CLINE 1991b, 133–134.

¹⁵¹ 99 % Ag, 0,5 % Au, 0,2 % Pb.

anatolské vlivy, pravděpodobnost chetitského původu je zde tudíž velmi vysoká.¹⁵² Další důležitý aspekt je skutečnost existence jelena jakožto zdivinovaného tvora v chetitském náboženství. Paralely tedy nacházíme především v Anatolii. Další velmi pozoruhodný faktor tohoto předmětu je jeho sekundární využití Mykénci, kteří se jej snažili přepracovat na nádobu více odpovídající egejským typům, a to pomocí provrtání otvoru skrze nozdry zvířete. Jiné paralely nacházíme na Kypru nebo v oblasti Kavkazu, kde působily nomádské kmeny.¹⁵³

Soška tzv. "Smiting God" (Nazero, Thessalie)

Malá (asi 8 cm vysoká) stříbrná soška (**Obr. 15**) byla nalezená v Thessalii v Nazero, na svazích hory Olymp jižně od Xynatského moře. Canby uvádí, že soška byla neúplná a vršek hlavy, část obličeje, předloktí a část nohou chybí. Zároveň poukazuje na hladký povrch v místech chybějících částí, což poukazuje na poškození vlivem roztavení povrchu. Soška je charakteristická výraznou muskulaturou a těžkostí. Postava byla oděná do kiltu a na hlavě měla patrně pokrývku hlavy.¹⁵⁴ Její autentičnost je kontroverzní vzhledem k nálezovým souvislostem, které nejsou známy. Tedy není znám přesný kontext ani datace. Předpokládaný chetitský původ je potom založen pouze na dvou aspektech: a) na vysokém podílu stříbra, jehož vysoká koncentrace je charakteristická právě pro oblast Anatolie; b) na stylových paralelách pocházejících z Anatolie, ale i ze syro-palestinské a levantské oblasti.¹⁵⁵

Semi-bula (Ialysos, Rhodos)

K nálezu tzv. buly (**Obr. 16**) vyrobené z červeného serpentýnu došlo na Ialysosu na Rhodu. Je datovaný do LH III a pochází z pohřebního kontextu. Je oboustranně signován chetitskými symboly, ale i symboly nechetitského a blíže nespecifikovaného původu. Obdobné paralely nacházíme v hojném počtu v centrální Anatolii (Boğazköy, Alaca Höyük, Tarsus, Beycesultan) a severní Sýrii (Alalakh, Cerchemish, Ugarit).¹⁵⁶ Cline uvádí jako jediný možný původ vzniku centrální Anatolii.¹⁵⁷

¹⁵² BLACKWELL 2021, 198.

¹⁵³ CLINE 1991b, 134.

¹⁵⁴ CANBY 1969, 143.

¹⁵⁵ CLINE 1991b, 135.

¹⁵⁶ BUCHANAN 1967, 18–23.

¹⁵⁷ CLINE 1991b, 136.

Steatitová semi-bula (Mykény)

Významná je z hlediska lokality nálezu, kterou je komorová hrobka č. 523 v Mykénách, a dále z hlediska jasných anatolských aspektů, které nese (**Obr. 17**). Je datována do LH III B a vyrobena ze steatitu a pokryta hieroglyfickými luwijskými znaky. Spolu s filologickým aspektem a silnými paralelami doložitelnými v Anatolii je chetitský původ silně pravděpodobný.¹⁵⁸

Cylindrická pečeť (Ialysos, Rhodos)

Je vyrobena z tvrdé horniny s prvky vytvořenými zlatem (**Obr. 18**). Nalezena byla v pohřebním kontextu v Ialysosu na Rhodu a datovaná je do období LH III C.¹⁵⁹ Nese figurální zobrazení s antitetickými prvky. Zobrazuje čtyři postavy, dvě z nich jsou sedící a dvě stojící. Všichni směřují a jsou obráceni směrem k symbolu uprostřed. Je zde patrná religiózní složka. Výjev pravděpodobně znázorňuje nějaký náboženský rituál nebo božstvo, reprezentuje silné anatolské prvky, ať už jde o zobrazený výjev nebo doložitelné paralely z anatolské oblasti či severní Sýrie. Kvalitní analogii přináší pečeť uložená v Istanbulsém archeologickém muzeu, která se charakterem zobrazovaného výjevu podobá cylindrické pečetě z Rhodu. U istanbulské pečetě ovšem není známa provenience, a tak ji nelze zužitkovat v kontextu pečetě z Rhodu.¹⁶⁰

Chetitská figurka (Kadikalesi; Západní Anatolie):

Byla objevena v roce 2002 v západní Anatolii v oblasti Kuşadasi – naproti ostrovu Samos a jižně od Efesu. Jedná se o mužskou bronzovou figurku s výškou 7,8 cm (**Obr. 19–21**). Muž je znázorněn s vykročenou levou nohou a zvednutou pravou rukou, která pravděpodobně svírala nějaký předmět (např. kopí). Figurka je dále charakteristická kuželovitou pokrývkou hlavy a ohonem, který se z hlavy táhne přes záda. Jeho obličej je sférický s velkýmnosem a ušima. Postava není dochovaná kompletně, chybí část levé ruky a chodidla na obou nohách. Na základě komparace paralel byla figurka určena jako chetitské provenience a datovaná mezi 15.–14. stol. př. n. l.¹⁶¹

Hieroglyfická pečeť (Trója; Západní Anatolie):

Bronzová (tzv. bikonvexní) pečeť pokrytá hieroglyfickými znaky (**Obr. 22**) pochází dle nálezových paralel z vrstvy VIIb2 (kolem 2. poloviny 12. stol. př. n. l.) ze západního konce tzv. Caskyho domu

¹⁵⁸ BUCHANAN 1967, 18.

¹⁵⁹ MAIURI 1926, 127.

¹⁶⁰ CLINE 1991b, 136–137.

¹⁶¹ AKDENIZ 2004, 21–22.

č. 761 (**Obr. 23**).¹⁶² Nalezená byla v roce 1995 a je striktně posuzována jako chetitského původu, a to na základě mnohých analogií z oblasti Chetitské říše, kde je pečeť hojně zastoupenou komoditou. Ovšem spíše se jednalo o kamenné pečeti, užití kovu k jejich zhotovení je tak výjimečné.¹⁶³ Strana č. 1 je označovaná jako tzv. mužská, a to z důvodu inskripcí, které představují jméno muže a jeho profesi. Typické je uvedení příslovce (bonus = dobře) před samotným jménem majitele pečeti, které mělo majiteli pravděpodobně přát štěstí. Strana č. 2 je tzv. ženská. Podle nápisů bylo identifikováno označení pro ženu, bohužel ne všechny znaky byly dostatečně čitelné pro úplnou interpretaci.¹⁶⁴

Otisky pečeti (Çine-Tepecik; Západní Anatolie):

Německý archeologický institut na této lokalitě v údolí Çine na jih od řeky Maeander odkryl mezi lety 2004–2010 dva otisky pečete s hieroglyfickými znaky deklarujícími chetitskou provenienci.¹⁶⁵ Jedná se v obou případech o otisky na hliněném podkladě chronologicky řazené do konce 13. stol. př. n. l. a stratigraficky lokalizované ve vrstvě Çine-Tepecik II1–2 u západní strany skladovací budovy (**Obr. 24**).¹⁶⁶ První otisk (**Obr. 25**) se nedochoval v úplnosti, chybí značná část pravé a dolní části. Na své konkávní vnější straně má hieroglyfické znaky, které pravděpodobně představují jedno nebo dvě mužská jména¹⁶⁷ bez titulatury nebo určení profese. Vnitřní strana nese otisk fragmentu zapečetěného předmětu, který nemá žádné určující struktury, proto se mohlo jednat o kov nebo hliněnou sponu.¹⁶⁸ Jak dokládají analogie z archivu Nişantepe v Boğazköy, hliněné spony byly používány ke svázání koženého materiálu, který byl následně zapečetěn.¹⁶⁹ Druhý otisk (**Obr. 26**) je konkávně prohnutý, kruhový a poměrně kvalitně dochovaný. Nese jak hieroglyfické znaky, tak i figurální prvky v podobě antropomorfní postavy pravděpodobně reprezentující bojovníka s lukem, který je zároveň oděný i s pokrývkou hlavy, levou ruku pak má pozdviženou v tzv. adoračním gestu. Postava nesoucí luk je častým vyobrazením objevujícím se na pečetích z období novochetitské říše a je někdy interpretována jako nositel pečeti nebo ochranné božstvo. Na levé straně otisku jsou rozmístěny hieroglyfické znaky, které majitele pečeti označují jako *Dumu.Lugal*, což v překladu

¹⁶² BLEGAN *et al.* 1958, 197–202.

¹⁶³ HAWKINS – EASTON 1996, 111.

¹⁶⁴ HAWKINS – EASTON 1996, 111–113.

¹⁶⁵ GÜNEL – HERBORDT 2014, 1.

¹⁶⁶ GÜNEL – HERBORDT 2010, 5; 2014, 8.

¹⁶⁷ [AS]NUS2A-i(a)-pi-su+ra/i-lix BONUS2 VIR2 = [Tark]asna-i(a)-pi-su+ra/ i-lix »blaho člověka«.

¹⁶⁸ GÜNEL – HERBORDT 2010, 5–6.

¹⁶⁹ HERBORDT 2005, 34.

znamená princ nebo královský syn. Další znaky představují osobní jméno *Tamipiya*. Tedy v úplnosti nápis reflektuje *Tamipiya jako prince*.¹⁷⁰ Stejně jako tomu bylo u první pečeti, je i na této z druhé strany patrná existence zapečetěného předmětu. Na zadní straně otisku jsou zřejmé jakési záhyby vytvořené kůží a otisk fládrování dřeva. Mohlo se jednat o dřevěnou truhličku s prvky zvířecí kůže.¹⁷¹

Chetitské pečetidlo (Metropolis, Západní Anatolie):

Lokalita Metropolis se nachází v oblasti centrální západní Anatolie mezi Efesem a Izmiřem. Glyptický nález (**Obr. 27**) byl učiněn na akropoli (**Obr. 28**) ve vrstvě spadající do byzantského horizontu. Pečeť je vytvořena z leštěné šedé horniny o výšce 3,5 cm, horní část se mírně zužuje s průměrem mezi 1,15–1,35 cm, dolní je naopak rozšířenější s průměrem o rozměrech 1,5–1,8 cm. Horní část pečetidla je příčně pár centimetrů provrtána a po obvodu otvoru je lemována motivem cikcaku. Dolní část nese zespodu celkem deset hieroglyfických znaků, které připomínají luvijské hieroglyfické znaky. Datována byla do konce 13. stol. př. n. l. Tento artefakt, jak uvádí Meric a Schachner, není chetitským originálem, ale spíše napodobeninou. Svým tvarem pečeť z kontextu Metropolis neodpovídá chetitským zvykům, stejně tak samotné znaky nelze jasně charakterizovat jako chetitsko-luvijské. Autor této pečeti byl pravděpodobně obeznámen s chetitskými pečetěmi a chetitsko-luvijskými hieroglyfickými znaky, ale nepochopil systém tohoto písma tak, aby znaky nesené pečetí dávaly smysl.¹⁷²

Chetitská figurka (Trója, Západní Anatolie):

Stejně jako u příkladu z lokality Kadikales je i tato figurka (**Obr. 29, 30**) vytvořená z bronzu. Byla objevena v roce 1995 v sektoru zA7 ve vrstvě VIIa, která indikuje destrukci požárem. Tato událost měla vliv na způsob dochování bronzové figurky, která je poškozena v oblasti dolních končetin.¹⁷³ Byla nalezena spolu s řadou několika vzácnějších předmětů (skleněných korálek, šperků a spon). Spolu s tím se v jejich blízkosti nacházel pravděpodobně oltář z cihel, který jednoznačně poukazuje na kultovní místo a sepulkrální kontext.¹⁷⁴ Bronzová figurka měří spolu s podstavcem 11,6 cm (figurka samotná od hlavy k patě měří kolem 10 cm) a zobrazuje postavu pravděpodobně stojícího muže bez výraznějších anatomických proporcí nebo rysů muskulatury

¹⁷⁰ GÜNEL – HERBORDT 2014, 9–10.

¹⁷¹ GÜNEL – HERBORDT 2014, 10.

¹⁷² SCHACHNER – MERIÇ 2000, 85–93.

¹⁷³ MELLINK – STRAHAN 1998, 141–142.

¹⁷⁴ PIENIAŻEK 2020, 592.

s levou rukou položenou na hrudi a pravou pozdviženou se zaťatou pěstí. Detailní zkoumání prokázalo, že pravá pozdvižená ruka nebyla uzpůsobena k držení předmětu, jeví se tedy jako pravděpodobnější, že umístění rukou představuje nějaké symbolické gesto. Postava má dále nepřírozeně protáhlý nos a uši a na hlavě umístěnou pokrývku hlavy kónického tvaru. Hlava je mírně zakloněna dozadu a fyziognomické rysy, stejně jako nepřírozeně protáhlé uši a velké oči, naznačují přítomnost chetitského vlivu. Figurka pravděpodobně disponovala i oděvem ve formě kiltu, ale viditelnější doklady se nedochovaly.¹⁷⁵ Mellink a Strahan jako paralely k této bronzové sošce z Tróji uvádí nález sošky z Bogazkoy (**Obr. 31**) a další bronzové sošky, které se vyznačují podobnými rysy (kónická pokrývka hlavy, gesto v rukách, póza) a jsou interpretovány jako božstva.¹⁷⁶ Archeoložka M. Pieniążek naopak uvádí za stylovou paralelu sošku z Phylakopi chronologicky odpovídající vrstvě Trója VI až VIIb.¹⁷⁷ Pieniążek i Mellink a Strahan nepovažují tuto figurku za čistě chetitskou záležitost, naopak poukazují na západoanatolský původ a silné kulturní vlivy nejen z Chetitské říše, ale, jak uvádí Pieniążek, i z Kréty a jiných oblastí Egejského moře.¹⁷⁸

Tzv. Karabel Reliéf A (Západní Anatolie):

Jeho specifitější lokace je cesta mezi Torbali a Kemalpaşa kolem 20 km od Izmiru, v předpokládaném teritoriu Efesu (**Obr. 32**).¹⁷⁹ Jedná se o reliéf vytesaný do skalní vrstvy (**Obr. 33–34**), jehož první zmínky pochází od Herodota.¹⁸⁰ Vyobrazuje postavu, pravděpodobně muže s kopím, lukem posazeným přes rameno a kónickou pokrývkou hlavy. V pravé horní části v oblasti mezi hlavou a kopím jsou umístěny tři řady hieroglyfických znaků.¹⁸¹ Tyto znaky reliéf datují do období 13. stol. př. n. l. a byli identifikováni jako jméno, označující dle dochovaných paralel v podobě pečetí z Boğazköy (tzv. Tarkasnawova pečeť) a reliéfů jako Karabel reliéf B a Karabel reliéf C1–2, Tarkasnawa, chetitského vazala a krále Miry a dále jméno jeho otce a praotce.¹⁸²

¹⁷⁵ MELLINK – STRAHAN 1998, 141–143.

¹⁷⁶ MELLINK – STRAHAN 1998, 144.

¹⁷⁷ PIENIAŹEK 2020, 591.

¹⁷⁸ PIENIAŹEK 2020, 591–592; MELLINK – STRAHAN 1998, 146.

¹⁷⁹ HAWKINS 1998, 1.

¹⁸⁰ Hdt, II, 106.2.

¹⁸¹ HAWKINS 1998, 4.

¹⁸² HAWKINS 1998, 2; 3; 8–9.

„(1) (King) Tarkasnawa, king of <the land> Mira, (2) [son] of BIRD-li(?)¹⁸³, king of the land Mira, (3) grandson of [...], king of the land Mira“¹⁸⁴

Význam reliéfu tkví nejenom v potvrzení politického působení chetitské říše v oblasti západní Anatólie, ale napomáhá také k lepšímu geopolitickému uchopení situace v západní Anatólii pozdní doby bronzové. Zatím co situace v jižní části západní Anatólie, byla poměrně dobře zdokumentovaná díky dochovaným hieroglyfickým nápisům a smlouvě psané klínovým písmem na bronzové destičce z doby panování chetitského krále Tudhaliya IV., situace v západní Anatólii zůstávala komplikovanou záležitostí až do 90 let 20.stol., kdy se Johnu D. Hawkinsovi, podařilo rozluštit hieroglyfické znaky na Karabel reliéfu A. Jeho práce umožnila zasadit regiony jako Willusa, Mira, Hapalla a tzv. Seha River Land do správného geograficko-politického kontextu (**Obr. 32**).¹⁸⁵ Dle tzv. dopisů z Arzawy, nalezených v Boğazköy víme, že za vlády Muršiliho II. bylo království Arzawa poraženo a rozděleno do tří distriktů: Mira, Seha River Land a Hapalla a do každého dosazen vazalský král, kterým byli i zmiňovaný Tarkasnawa.¹⁸⁶ Karabel reliéf A., který tohoto vládce spojuje s královstvím Mira, leží s největší pravděpodobností v jeho teritoriu a označuje hranice tohoto království a království Seha River Land na severu.¹⁸⁷

¹⁸³ Podle J.D. Hawkinse, se jedná o jméno Alantallis.

¹⁸⁴ HAWKINS 1998, 4.

¹⁸⁵ HAWKINS 1998, 1–2.

¹⁸⁶ Hawkins 2009, 74–75.

¹⁸⁷ HAWKINS 1998, 1–2.

4 ARCHITEKTURA

Tato kapitola si klade za cíl ukázat a popsat podobnosti a analogické souvislosti mezi chetitskou a mykénskou kulturou v kontextu zejména fortifikační architektury. Obecně představím mykénskou a chetitskou fortifikační architekturu a následně komparativním způsobem a skrze analogie doložím jejich vzájemné užití shodných prvků, jako jsou falešné klenby, kyklopské zdivo, slepenec, nástroje a určité typy konstrukcí.

4.1 Historie výzkumů

Paralely mezi chetitskou a mykénskou fortifikační architekturou lze vidět ve čtyřech hlavních architektonických prvcích: a) stavební technice; b) typech staveb; c) nástrojích; d) nepravé klenbě. Tyto čtyři prvky byly vyzorovány v průběhu 20. století. Jedním z prvních, kdo na tyto podobné aspekty poukázal, byl již Otto Puchstein,¹⁸⁸ který při objevu fortifikace v Boğazköy v roce 1907 upozornil na podobnost kleneb s klenbami doložitelnými v tzv. Tíryntské galerii. Postupně se k této problematice začalo vztahovat vícero názorů a jmen, například Michael Küpper,¹⁸⁹ Peter Neve¹⁹⁰ nebo Jürgen Seeher,¹⁹¹ který předkládá názor, že mykénské klenby jsou výsledkem kulturního vlivu Chetitů. Obdobný názor zastává i Joseph Maran,¹⁹² který zdůrazňuje chronologickou posloupnost vzniku nepravé klenby, jejíž původ a vznik se klade právě do centrální Anatolie.¹⁹³

Spyridon Iakovidis¹⁹⁴ klade prototypy kyklopského zdiva také do centrální Anatolie. V podobném duchu své názory koncipují Wolf-Dietrich Niemeier¹⁹⁵ a Farıh Işık.¹⁹⁶ Işık klade důraz na antické zdroje, jako byl Strabón nebo Plinius, podle kterých měli fortifikaci Tíryntu mít

¹⁸⁸ PUCHSTEIN; O. – KOHL; H. – KRENCKER, D.M. 1912: *Boghasköi, die Bauwerke*. Osnabrück.

¹⁸⁹ KÜPPER, M. 1996: Mykenische Architektur. Material, Bearbeitungstechnik, Konstruktion und Erscheinungsbild. In: *International Archaeology* 25.

¹⁹⁰ NEVE, P. 1993: *Hattusa. Stadt der Götter und Tempel. Neue Ausgrabungen in der Hauptstadt der Hethiter*. Zaberns Bildbände zur Archäologie 8. Mainz.

¹⁹¹ SEEHER, J. 2008: Innovation im Bauwesen als Indikator für Kulturkontakt – Hethiter und Mykenier als Fallbeispiel. In: Pirson, F. – Wulf-Rheidt, U. (eds.): *Deutsches Archäologisches Institut Architektur- Referat Diskussionen zur Archäologischen Bauforschung* 9, 1–15.

¹⁹² MARAN, J. 2004: *Architektonische Innovation im spätmykenischen Tiryns – Lokale Bauprogramme und fremde Kultureinflüsse*. Althellenische Technologie und Technik von der prähistorischen bis zur hellenistischen Zeit mit Schwerpunkt auf der prähistorischen Epoche, 261–93.

¹⁹³ MANER 2012; 56.

¹⁹⁴ IAKOVIDIS 1983.

¹⁹⁵ NIEMEIER 2002.

¹⁹⁶ IŞIK, F. 2006: Mimari'de Hitit Akha-İlişkileri. In: ERKANAL-ÖTKÜ, A. (ed.): *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansımaları*, 440–450.

na svědomí dělníci z Lýkie. Zároveň předkládá další důležité tvrzení, že se mělo jednat o výměnné dary.¹⁹⁷

Kamenickými nástroji použitými na vytváření reliéfů se zabývali zejména Nicholas Blackwell¹⁹⁸ a již vzpomenutý J. Seeher. Zatímco Seeher spíše zastává názor samostatného lokálního vývoje u obou kultur, tedy neakceptuje v tomto ohledu žádnou kulturní výměnu, Blackwell na druhou stranu ve své práci *Making the Lion Gate Relief at Mycenae: Tool Marks and Foreign Influence* dokládá opak.¹⁹⁹

4.2 Mykénská fortifikační architektura

Mykénská architektura je charakteristická inovací, adaptací, kontinuitou a zejména přejímáním okolních vlivů.²⁰⁰ Tento proces se odráží i ve fortifikačním systému citadel. Citadely lokalizované v Tíryntu, Mykénách, Thébách, Gle, Midei a pravděpodobně kdysi i v Athénách na akropoli měly uvnitř zaintegrovaný palác (výjimkou jsou Gla a Midea) sestávající z megaronu a k němu přiléhajících skladovacích a residenčních budov. Citadely jsou charakteristické strategickým umístěním na vyvýšených skalnatých plochách, dále tzv. kyklopským zdivem, které je tvořené velkými a nepravidelnými kusy kamenů a menšími kousky k vyplnění spár, drenážními systémy, tzv. posternami a komplikovaným přístupem skrze systém několika bran.²⁰¹

Budování opevnění byl dlouhodobý proces, který započal již ve středoheladském období. K nejvýraznějšímu nárůstu fortifikačních prvků dochází zejména v LH IIIB. Nutno podotknout, že vznik citadel a budování hradeb nebylo unifikovaným procesem, který by se udál na všech výše zmíněných lokalitách najednou. Nejstarší doložené opevnění nacházíme v Tíryntu a následně v Mykénách.²⁰²

4.3 Chetitská fortifikační architektura

Fortifikační architektura v Chetitské říši začala vznikat v období staré říše od 16. stol. př. n. l. Na rozdíl od mykénských fortifikací dominuje nejčastěji v rámci opevnění celých měst a nejen

¹⁹⁷ MANER 2012; 56.

¹⁹⁸ BLACKWELL 2014.

¹⁹⁹ MANER 2012; 56; BLACKWELL 2014.

²⁰⁰ HITCHCOCK 2009, 200.

²⁰¹ MANER 2012, 60.

²⁰² HITCHCOCK 2009, 206.

paláců. Charakteristická je sofistikovaností, homogenitou a velkou rozlohou.²⁰³ Kvalitní doklady fortifikační architektury nacházíme v hlavním centru Chetitské říše v Chattuši. Dalším dobrým příkladem je Kuşaklı (chetitská Sarissa), Alaca Höyük, Yumuktepe, Alişar Höyük, Karkemish, Sirkeli Höyük, Çadır Höyük, Tille Höyük, Oymaağaç, Kayalıpınar nebo Zeyve-Porsuk Höyük.²⁰⁴

Mimo terénní archeologické prameny, jako jsou samotné pozůstatky fortifikací, nám další informace poskytují i tzv. reliéfní vázy, jejichž výzdobné prvky znázorňují věže nebo hradby s cimbuřím, často i s množstvím zajímavých detailů. K porozumění chetitské fortifikační architektuře napomáhají i v minoritním zastoupení filologické materiály, které jsou reprezentovány chetitskými texty na hliněných tabulkách, např. Bel Magdalt.^{205, 206}

Chetitská sídliště a jejich opevnění jsou nejčastěji situována na náhorních plošinách nebo v údolích. Velmi distinktivním prvkem je tzv. kastenmauer,²⁰⁷ což je specifický typ jakési komorové hradby sestávající ze dvou vedle sebe paralelně běžících hradebních zdí s prostorem mezi nimi rozděleným v pravidelných intervalech vkládanými příčnými zdmi. Tyto vzniklé obdélné prostory a jejich funkce jsou dodnes spekulativní. Mohly být pro účely zvýšení pevnosti a odolnosti vůči různým útokům vyplněny zeminou nebo sutí, ale mohly být i ponechány prázdné a tvořit skladovací prostory.²⁰⁸ Dalšími typickými znaky jsou tzv. posterny, věže v pravidelných rozestupech, série několika bran s monumentální sochařskou výzdobou, bastiony, valy a příkopy a v poslední řadě hradby disponující cimbuřím, jak je doloženo na věžových vázách.²⁰⁹

Významné jsou brány odkryté v Chattuši (Královská brána, Brána sfing, Lví brána), na kterých lze pozorovat konstrukční princip, tzv. komorovou bránu. Takový typ brány vzniká sevřením dvou masivních věží, které vystupují z linie hradeb a uvnitř tvoří několikakomorový prostor.²¹⁰

²⁰³ MIELKE 2018, 63; 69.

²⁰⁴ MANER 2012, 57.

²⁰⁵ Jsou datovány do období starého království a představují soupis instrukcí pro vztyčení obranných prvků.

²⁰⁶ MIELKE 2018, 67.

²⁰⁷ Německý termín v překladu označující skříň nebo box odkazující k obdélným prostorům vznikajícím uvnitř tohoto typu hradeb.

²⁰⁸ MIELKE 2018, 69.

²⁰⁹ MIELKE 2018, 64–65.

²¹⁰ MANER 2012, 59.

4.4 Shodné prvky Mykénské a Chetitské architektury

Kamenické nástroje:

Jak dokládá Blackwellova studie z roku 2014, kamenické nástroje a techniky se razantně rozvíjí v pozdní době bronzové. Trubkový vrták a krátká konvexní pila se staly významnými nástroji na řecké pevnině se shodnými paralelami v chetitských kamenosochařských technikách.²¹¹ Kvůli minimálnímu dochování tohoto typu vrtáku je složité rekonstruovat materiál, ze kterého byl vytvořen. Předpokládá se, že dochování je podmíněno typem materiálu, kterým mohla být organika (např. bambus, rákos), a to spíše než bronz.²¹² Jeho užití v mykénském světě bylo řemeslníky omezené na slepenec a tvrdý vápenec, do kterého se vyvrtávaly, za podsypání brusného materiálu (smirku nebo písku) a za pomoci maziva (olej nebo voda), kruhové otvory. Jádro vzniklé uvnitř se následně ulomilo a odstranilo.²¹³

V mykénské kultuře je etablování tohoto vrtáku spojené pravděpodobně s minojským vlivem, ovšem v kontextu architektury stejně jako sochařství je jeho využití výjimečné a objevuje se až na konci pozdní doby bronzové. Předtím byl tento vrták používán k opracování kamenných nádob.²¹⁴ Trubkový vrták byl doložen podle výrobních stop na dvou lokalitách v Řecku, a to v Mykénách: na reliéfu Lví brány, na severní bráně, v jižní budově, paláci, tzv. domu sloupů a v Atreově pokladnici.²¹⁵ Druhou lokalitou je Tírýns, kde byl tento vrták použit na antách v malém i velkém propylonu, na bázi sloupů na hlavním nádvoří, na bázi trůnu, v Malém a Velkém megaronu, na podlaze koupelny a v Steintoru.²¹⁶

Dalším důležitým nástrojem je pila, která byla součástí velmi inovativního zařízení nazývaného pendulum (**Obr. 35**). Toto zařízení patřící striktně do sféry mykénské (nikoliv anatolské tradice) sestávalo z masivní (pravděpodobně dřevěné) konstrukce, na které byla dlouhá bronzová pila zavěšená tak, že za pomoci jednoho nebo dvou jedinců bylo možné pilu uvést do kyvadlovitého rytmu a zajistit snazší a hladší řez. Pila byla zatížena, aby na blok kamene působila větším tlakem, k čemuž dopomáhal i kyvadlový pohyb a podsypání brusivem, tak dosahovala mnohem

²¹¹ BLACKWELL 2014, 452.

²¹² BLACKWELL 2014, 456.

²¹³ BLACKWELL 2014, 456.

²¹⁴ WRIGHT 2006, 33.

²¹⁵ BLACKWELL 2014, 455.

²¹⁶ SHAW 2012, 556–59.

vyšší efektivity než dříve užívané nástroje.²¹⁷ Pila se používala k řezání velkých bloků pro prahy, nadpraží, anty a sloupy, jako tomu bylo v Tíryntu, Gla a Mykénách.²¹⁸ Zatímco typ rovné a dlouhé pily je charakteristický pro mykénské Řecko, tak kratší konvexní typ je specifitější pro oblast Anatólie, a to stejně jako trubkový vrták. Krátká konvexní pila byla doložena například ve Velkém chrámu v Boğazköy a užití trubkového vrtáku v Alaca-Höyük, Kuşaklı-Sarissa, Kayalipınar a Boğazköy. Důležité je vyzdvihnout rozdíl v užití těchto nástrojů v chetitském a mykénském kontextu, protože mykénští řemeslníci tyto nástroje neuplatňovali v rámci sochařství, ale pouze v architektuře, a to na rozdíl od Anatólie, kde zejména trubkový vrták byl velmi dominantním sochařským nástrojem.²¹⁹

Lví brána v Mykénách:

Tento reliéf (**Obr. 36**) datovaný do LH IIIB je vytvořen z masivního několikatunového slepence. Zobrazuje v antitetické kompozici dva lvy, kteří se předními tlapami opírají o oltář skládající se ze sloupku minojského typu zakončený kladím se znázorněnými čtyřmi kruhovými trámy. Hlavy lvů se nedochovaly. Reliéf na šířku měří v základně kolem 3,5 m a na vrcholu kolem 1,5 m. Výška reliéfu se rovná 3 m.²²⁰ Jedná se o jeden z mála dokladů monumentálního sochařství na řecké pevnině v pozdní době bronzové. Dle Blackwella sochaři na výrobu tohoto reliéfu použili kladiva, trubkový vrták, krátkou konvexní pilu upevněnou na pendulum, leštění, razidla a nástroje na vytváření rýh jako nože nebo dláta (**Obr. 37**).²²¹ Trubkovým vrtákem se vytvářela série cylindrických děr v těsné řadě za sebou vytvářející jakýsi vzor včelí plástve. Tato metoda, která se objevuje i v rámci chetitského kamenosochařství, například v Boğazköy a v Büyükkale, pravděpodobně sloužila k tomu, aby se usnadnilo řezání určité oblasti reliéfu a nedošlo při tom k poškození jiných. Celkem se na reliéfu nachází 340 děr po trubkovém vrtáku. Dále bylo detekováno 49 zářezů vytvořených pilou s různou čepelí, zejména po obvodu zvířat, oltáře, sloupů a kladí.²²² Některé díry po vrtání a zářezy po pile byly záměrně vyplněny neznámou substancí – pravděpodobně maltou nebo látkou s příměsí cementu. Účelem patrně bylo estetické zkvalitnění reliéfu zakrytím nepodstatných nebo chybných děr či rýh.²²³

²¹⁷ WRIGHT 2006, 34.

²¹⁸ BLACKWELL 2014, 454.

²¹⁹ BLACKWELL 2014, 477–478.

²²⁰ BLACKWELL 2014, 452.

²²¹ BLACKWELL 2014, 453; 457; 482.

²²² BLACKWELL 2014, 456–457; 477–479.

²²³ BLACKWELL 2014, 464.

Tento reliéf je označován jako hybrid. Je složen z řemeslných a ikonografických tradic tří odlišných kultur. Nástroje použité k jeho zhotovení a způsob, jakým byly užity, jak dokládá Blackwell, poukazují na chetitský původ a možná i přímo přítomnost chetitských řemeslníků v rámci výměnného daru mezi králi. Výjev lvů a užití rovné pily ukotvené na pendulum je něco typického pro mykénský kontext, sloup a antitetická kompozice jsou na druhou stranu spíše věcí typickou pro minojskou kulturu.²²⁴

Stavební techniky a materiál:

Mezi oběma kulturami panuje na první pohled značná odlišnost v užití stavebních technik a materiálů.²²⁵ Navzdory tomu Iakovidis poznamenává: „*The cyclopean masonry of the Mycenaean fortification is a building technique the roots of which are sought in Anatolia.*“²²⁶ Mykénská fortifikační architektura je charakteristická kyklopským zdivem, které je definované jako monumentální masivní zdivo z neopracovaných těžkých kamenů pospojovaných bez užití malty. Drobné spáry byly vyplněny menšími kousky kamene. Typicky se užívá místní vápenec.²²⁷ Kyklopské zdivo je doložené v rámci Mykénské, Tírynské, Athénské citadely, dále v Gla a Teichos Dymaion.²²⁸ Chetitské hradby byly nejčastěji ve formě kastenmauer (viz Kapitola 4.3). Stály na kamenné základně a hradby samotné sestávaly z pravidelných hliněných cihel a dřeva. Dále byly omítnuty a zdobeny cimbuřím.²²⁹ Vedle hradeb typu kastenmauer nacházíme v rámci Anatólie i jiné typy, jak to dokládá lokalita Tilmen Höyük v Gaziantep. Pravděpodobně chetitské hradby nalezené právě v Tilmen Höyük v Gaziantep z období mezi roky 2000–1500 př. n. l.,²³⁰ kde jsou doložené tři typy zdiva, a to kyklopské, hrubé kvádřikové zdivo a tzv. ortostatická konstrukce,²³¹ mohly fungovat jako prototypy pro mykénské kyklopské hradby.²³² Názor, že prototypem pro mykénské kyklopské zdivo byla chetitská fortifikační architektura, zastává mimo Iakovidise²³³ i Maner²³⁴ a Niemeier.²³⁵

²²⁴ BLACKWELL 2014, 482–483.

²²⁵ MANER 2012, 63.

²²⁶ IAKOVIDIS 1983, 108.

²²⁷ LOADER 1998, 5.

²²⁸ MANER 2012, 60.

²²⁹ Mielke 2018, 69.

²³⁰ V Tilmen Höyük vrstva IIa-b; střední doba bronzová.

²³¹ MANER 2020, 152.

²³² IAKOVIDIS 1983, 108.

²³³ IAKOVIDIS 1983, 108.

²³⁴ MANER 2012, 64.

²³⁵ NIEMEIER 2002, 298–299.

Další stavební technikou, která se vyskytuje v rámci mykénské architektury (tentokrát palácové) a nachází své paralely v Anatólii, je tzv. odnímatelné bednění neboli *pier-wall construction*²³⁶(Obr. 38, 39).²³⁷ Tato technika spočívá ve vytvoření dřevěné konstrukce, která formovala zeď a jejíž vnitřní prostor byl následně vyplněn maltou a sutí. Po zaschnutí se stala kombinace těchto materiálů pevnou složkou a dřevěná konstrukce mohla být odstraněna. Pravděpodobně ne všechno bednění mohlo být odejmuto, jak dokládají pravoúhlé mezery ve zdech (asi 0,20 m), které utváří soustavu jakýchsi pilířů.²³⁸ Žádné dřevěné bednění se nedochovalo a tyto výplně zdí s největší pravděpodobností shořely při kolapsu paláců na konci LH IIIB. Tato technika byla doložena v Týryntu, Mykénách nebo v Nestorově paláci v Pílu.²³⁹ Zatímco etablování této techniky v mykénské kultuře nastává až v období pozdní doby bronzové, v Chetitské říši se jedná o mnohem starší záležitost datující se do období mezi 3.–2. tis. př. n. l. Anatólské paralely nacházíme v Beycesultan a Kültepe, dále v Tarsu, Boğazköy nebo Büyükkale.²⁴⁰

V rámci materiálu nacházíme znovu na první pohled spíše odlišnost. Mykénská kultura uplatňovala dominantněji místní vápenec než jiné typy hornin, zatímco chetitská fortifikační architektura uplatňovala konstrukci z hliněných cihel typu *kastenmauer*.²⁴¹ Přesto nacházíme u obou kultur uplatnění tzv. konglomerátu neboli *slepence*.²⁴² Tento konglomerát byl náročnější na vytěžení, ale na rozdíl od vápence dosahoval kvalitnějších estetických vlastností díky jeho lesklejšímu povrchu a zároveň jeho pomalejším degradačním procesům, vápenec naopak po čase začne blednout.²⁴³ U chetitské i mykénské fortifikační architektury nacházíme tento typ materiálu ve stejných formách užití (Obr. 40), a to zejména v rámci bran, např. Královská brána v Boğazköy a Lví brána v Mykénách.²⁴⁴ Konglomerát pravděpodobně vyznačoval liminální hranici jako později v archaickém Řecku mezi městem a divočinou (*eschatia* a *polis*).²⁴⁵ Konglomerát byl užit zejména v rámci hlavních bran, ale i bran vedoucích skrze

²³⁶ NELSON 2001, 73.

²³⁷ WRIGHT 2006, 30.

²³⁸ NELSON 2001, 73.

²³⁹ WRIGHT 2006, 28.

²⁴⁰ WRIGHT 2006, 30.

²⁴¹ MANER 2012, 63.

²⁴² MANER 2012, 63.

²⁴³ PAGA 2007.

²⁴⁴ MANER 2012, 63.

²⁴⁵ MARAN 2006, 82.

propylony nebo v rámci megaronu u vstupů do trůnního sálu, jako je tomu například v Tírynsu.²⁴⁶

Typy konstrukcí:

U obou kultur lze pozorovat shodné využití určitých typů konstrukcí ve větší či menší míře v rámci fortifikační architektury. Jsou to zejména tzv. posterny. V oblasti Chetitské říše (**Obr. 41**) se jednalo o podzemní (pravděpodobně únikové) úzké chodby vedoucí za hradby, tedy pryč od města. Některé procházely přímo pod branami a jejich délka mohla dosahovat až 70 metrů. Tyto chodby byly zaklenuté falešnou klenbou a jejich zhotovení muselo předcházet stavbě hradeb. Byly doloženy na několika místech v Chetitské říši: Boğazköy, Oymaağaç, Alaca Höyük, Alişar.²⁴⁷

Mykénská forma postern (**Obr. 42**) byla o něco odlišnější a její etablování v oblasti mykénské kultury bylo mladší. Objevuje se znovu v období LH IIIB. Posterna nevedla pod zemí, nejedná se o tak dominantní prvek mykénských citadel. Doložen je pouze v Mykénách a Tírynsu.²⁴⁸

Dalším konstrukčním typem používaným oběma kulturami je tzv. komorová brána (**Obr. 43**). Znovu se v rámci Mykénské říše nejedná o tolik dominantní způsob konstrukce bran, ale i tak je důležité tuto podobnost vyzdvihnout. Komorové brány jsou charakteristické komorami, které vycházejí mírně z linie hradeb do popředí a tvoří základnu pro stavbu věží, které vchod střežily.²⁴⁹ Komorová brána je doložena v rámci mykénské architektury v Gla, Tírynsu a Midei. V rámci chetitské architektury se jejich užití předpokládá za mnohem rozšířenější, ačkoli nejlepší doklady nacházíme jen na dvou lokalitách, a to v Alaca Höyük a Chattuši.²⁵⁰

Nepravá (falešná) klenba:

Jedná se o konstrukční prvek umožňující zastřešování monumentálních prostor, kdy se buď opracované, nebo neopracované kameny kladou s přesahy na sebe tak, že vstupní otvor postupně utváří tvar pyramidy a celá konstrukce je nesena vlastní vahou (**Obr. 44**).

Tuto techniku užívala jak chetitská, tak mykénská kultura v rámci fortifikační architektury, pravděpodobně se stejnými záměry.²⁵¹ Chetitské falešné klenby byly doloženy jako mnohem

²⁴⁶ MARAN 2006, 82.

²⁴⁷ MIELKE 2018, 75.

²⁴⁸ MANER 2013, 421.

²⁴⁹ MIELKE 2018, 72.

²⁵⁰ MANER 2012, 59; 62.

²⁵¹ MANER 2012, 64.

starší než mykénské s datací do 16. stol. př. n. l. a prvním příkladem objeveným v Chattuši. Předpokládá se, že sami Chetitové znalost tohoto typu kleneb přejali z kárunského období. Chetitové falešné klenby používali k zastřešování postern, bran a podzemních cisteren. V jejich architektuře se objevuje několik variant falešné klenby: a) falešná klenba z kvádříkového zdiva (**Obr. 45**); b) falešná klenba bez klenáku (**Obr. 44**); c) falešná klenba s klenákem (**Obr. 46**).²⁵²

V mykénské kultuře je tato klenba na rozdíl od chetitské mladší inovací a objevuje se až v LH III B (13. stol. př. n. l.). Mykénská kultura jej užívá k zastřešování postern, podzemních cisteren, bran, ale také galerií, komor uvnitř hradeb, strážních komor a tzv. sally portů. Vedle těchto výše zmíněných druhů falešných kleneb Mykénci vytvořili čtvrtý typ, tzv. smíšenou falešnou klenbu.²⁵³ Mnoho badatelů²⁵⁴ na základě písemných pramenů předpokládá, že vznik falešné klenby na řecké pevnině je důkaz kulturního vlivu Anatólie. Toto tvrzení podporuje jednak samo užití identického konstrukčního prvku k zaklenutí monumentálních prostor, ale i chetitské texty, které naznačují přátelské vztahy mezi těmito dvěma kulturami v období, kdy se falešná klenba v mykénské architektuře objevuje poprvé.²⁵⁵

4.5 Transfer technik a myšlenek

Jak bylo doloženo v předchozích kapitolách, existuje několik architektonických prvků, které užívaly tyto kultury podobným způsobem pro dosažení stejného efektu. Souhrnně se jedná o nepravou klenbu, posterny, kyklopské zdivo, nástroje jako trubkový vrták a krátká konvexní pila, užití slepence na reprezentativní části citadel a paláců, dále také reliéf Lví brány a vytváření zdí pomocí odnímatelného dřevěného bednění. Všechny tyto shodné prvky značí s největší pravděpodobností přenos znalostí a technik z východu na západ.²⁵⁶ Tento jev ale nebyl limitován jen jedním směrem. Nálezy fragmentů nástěnné malby v Boğazköy v chrámu 5 a 9, pro něž jsou paralely uváděny v mykénském Řecku, naznačují i opačný proces, tedy že tento přenos znalostí fungoval i ze západu na východ.²⁵⁷ Diskutabilní je způsob, jakým byl tento proces uváděn do chodu. Neexistují žádné přímé písemné doklady indikující, že by k tomuto přenosu informací v rámci mykénské a chetitské kultury došlo cíleně a do Mykén nebo Tírynsu, kde jsou

²⁵² MANER 2013, 420–421.

²⁵³ MANER 2013, 421.

²⁵⁴ Např. Maner 2012; Maran 2004; Niemer 2002.

²⁵⁵ MANER 2013, 419; 421.

²⁵⁶ BLACKWELL 2014, 477.

²⁵⁷ ÖZYAR 2006, 131–132.

tyto shodné prvky nejmarkantnější, byli vysláni chetitští řemeslníci jako dar jednoho krále druhému. Existují však písemné doklady z jiných oblastí (například z Egypta), kde je tento jev legitimně doložen.²⁵⁸

Jak uvádí Zaccagnini: „*The skilled workers who were sent from one court to another were viewed as prestige goods, and their transfers are inserted into the dynamics and formal apparatus of the practice of gift-exchange.*“²⁵⁹ Umělci, řemeslníci, kouzelníci, lékaři a muzikanti byli součástí královského dvora a byli ceněnou komoditou, která patřila králi.²⁶⁰ Právě královský dvůr a chrámy velkou měrou přispívaly nejen ke vzniku, ale i k rozvoji nejrůznějších řemesel a znalostí, byly tedy hlavními uměleckými centry. Zaccagnini dále na základě podrobné analýzy klínových záznamů z blízkého východu uvádí tři hlavní vzorce mobility řemeslníků, kteří byli králi vysíláni jako výměnný dar a na předním východě se vyskytovali v různých časových periodách. Jednalo se o: a) redistribuované řemeslníky, jejichž svoboda byla velmi významně omezena, ta, že se jejich sociální status rovnal otroku a při svých cestách byli často doprovázeni strážci, kteří měli zabránit případným pokusům o uprchnutí řemeslníka; b) reciproční řemeslníky, jejichž vztah ke dvoru byl spíše administrativní a oni sami byli bráni jako úředníci daného paláce; c) tzv. komerční či obchodní řemeslníky, kteří mohli být vázáni i k jinému aristokratovi než králi a jeho paláci. Jedná se ovšem o formu, která se běžně vyskytuje až v prvním tisíciletí.²⁶¹ Na stejném principu pravděpodobně fungovala i organizace umělců a řemeslníků v Chetitské říši.²⁶² Jak dokládají například dopisy mezi Hatušilim III. a Ramsesem II, byli tito řemeslníci vysíláni jako výměnný dar mezi tzv. „velkokráli“. Tyto doklady podporují i tvrzení, že za vznikem reliéfu Lví brány stojí právě chetitští řemeslníci.²⁶³ Výměna řemeslníků pravděpodobně neproběhla v rámci všech technik a architektonických konstrukcí, které tyto dvě kultury propojují. U nepravé klenby nebo kyklopského zdiva se spíše pracuje s teorií, že Mykénci tyto prvky v chetitské architektuře vyzorovali a následně je s menšími modifikacemi uplatnili při stavbě citadel.²⁶⁴

²⁵⁸ ZACCAGNINI 1983, 247–248.

²⁵⁹ ZACCAGNINI 1983, 250.

²⁶⁰ BLACKWELL 2014, 482.

²⁶¹ ZACCAGNINI 1983, 447–264.

²⁶² MANER 2012, 64.

²⁶³ BLACKWELL 2014, 483.

²⁶⁴ MANER 2012, 64.

5 PROBLEMATIKA ACHCHIJAVI

Achchijava je etnogeografický pojem (spíše než politický), který se objevuje v chetitských textech a dle některých badatelů jako Cline,²⁶⁵ Blackwell²⁶⁶ či Wall²⁶⁷ označuje mykénskou kulturu, a to buď na území západní Anatolie, nebo v pevninském Řecku či na některém z ostrovů v Egejském moři.²⁶⁸ Tento pojem se objevuje na celkem 25 hliněných tabulkách objevených v Královských archivech v Chattuši datovaných mezi 15. a 12. stol. př. n. l., tedy dobu panování krále Tuthalia I. až po vládu Tuthalia IV.²⁶⁹ Tyto texty jsou přímými důkazy, jak podotýká Wall. Nejsou kopiemi a ani pozdějšími záznamy. Jsou originálními texty, které vznikly v období existence obou kultur v době, kdy mělo docházet dle mnohých názorů k jejich vzájemné interakci, a tudíž jejich pravost je více pravděpodobnou. Jediným negativním aspektem těchto dokladů je jejich časté fragmentární dochování a z toho plynoucí neúplnost.²⁷⁰ Důležité je také poukázat na nepoměr kvantity chetitských textů zmiňujících Achchijavu a chetitských textů zmiňujících jiné tehdejší kultury předního východu jako Mitanni, Egypt nebo Babylon. Zatímco pojem Achchijava se objevuje pouze na 25 tabulkách, Egypt je zmíněn na více jak stech.²⁷¹

Část této problematiky vychází z nejasného definování mykénské identity a toho, kdo vlastně byli a jak sami sebe označovali.²⁷² První, kdo mykénskou kulturu propojil s termínem Achchijava, byl v roce 1911 Luckenbill,²⁷³ ale mnohem jasněji tuto teorii uvedl do chodu Emil Forrer²⁷⁴ v roce 1924.²⁷⁵ Forrer vycházel z Homérova označení Řeků doby bronzové jako Achajců a tento pojem Achajci propojil na základě podobnosti s pojmem Achchijava. Tato rovnice se ale nedá nikterak filologicky doložit, stejně jako nelze doložit, že tehdejší mykénská společnost se označovala jako Achajci.²⁷⁶ Jak ale uvádí Cline: „.....we should not forget that there is, on the one hand, an important late bronze age culture otherwise unmentioned in the Hittite texts

²⁶⁵ CLINE 1996.

²⁶⁶ BLACKWELL 2014; 2021.

²⁶⁷ WALL 2019.

²⁶⁸ TARCHA 2009, 20.

²⁶⁹ ÜNAL 1991, 18; 28–37.

²⁷⁰ WALL 2019, 10–11.

²⁷¹ ÜNAL 1991, 17.

²⁷² ÜNAL 1991, 17.

²⁷³ LUCKENBILL, D.D. 1911: A Possible Occurrence of the Name Alexander in the Boghaz Keui Tablets. *Classical Philology* 6. 85–86.

²⁷⁴ FORRER, E. 1924: Vorhomerische Griechen in den Keilschrifttexten von Boghazköi. *MDOG* 83. 1–22.

²⁷⁵ BECKMAN – BRYCE – CLINE 2011, 1–2.

²⁷⁶ ÜNAL 1991, 17.

(Mycenaeans) and, on the other hand, an important textually attested late bronze age 'state' without archaeological remains (Ahhiyawa). It seems reasonable simply to equate the two."²⁷⁷

Jak bylo zmíněno již výše, v Chattuši bylo nalezeno velké množství hliněných tabulek popsaných klínovým písmem, které se týkaly i jiných mocností než Achchijavy. V rámci těchto dopisů se králové navzájem označují jako „bratr“ nebo „velký král“. Je důležité zmínit, že zhruba od poloviny 13. stol. př. n. l. byl král Achchijavy označen podobným termínem. Lze tedy předpokládat, že v této době Chetitská říše začala pravděpodobně mykénskou kulturu brát za sobě rovnou.²⁷⁸ Takzvaný Tawagalavův dopis ilustruje tuto skutečnost, kdy chetitský král, pravděpodobně Chattušili III., píše nejmenovanému králi Achchijavy²⁷⁹ a v dopise jej označuje slovy „můj bratře“. Chetitský král v dopise žádá krále Achchijavy, aby mu pomohl dopadnout jistého uprchlíka Piyamaradu, který se má pohybovat v oblasti západní Anatólie.²⁸⁰ V závěru dopisu si chetitský král také stěžuje na neobdržení daru poslem z Achchijavy, což dokládá, že předávání darů mezi králi bylo běžnou a důležitou praxí, dokonce tradicí. Tradice předávání darů se vyskytuje i v kontextu korespondence mezi chetitským králem a například vládci z Babylonu, Egypta či Mitanni.²⁸¹

Další důležitý dopis pochází z doby panování chetitského krále Thuthalia II., jde o tzv. Maduwadovo svědectví, ve kterém je popisována militární síla Achchijavi, která se měla připojit k nepokojům v západní Anatólii a Chetitská říše tuto revoltu následně musela zpacifikovat. V tomto svědectví je zmiňován jistý Attariššiya pocházející z Achchijavi, který do západní Anatólie přitáhl s armádou čítající 100 vozatajů a dalších sil.²⁸²

²⁷⁷ CLINE 1996, 145.

²⁷⁸ KELDER 2010, 30.

²⁷⁹ Ze tří tabulek se dochovala pouze poslední.

²⁸⁰ WALL 2019, 11–12.

²⁸¹ WALL 2019, 16.

²⁸² WALL 2019, 14–15.

ZÁVĚR

Tato práce si kládla za cíl zmapovat a popsat archeologické doklady chetitsko-mykénské interakce a na základě těchto dat vyvodit legitimní závěry.

Z výše popsaného jasně vyplývá, že rozkvět a úpadek těchto dvou kultur se odehrával prakticky ve stejném čase. Jednalo se v obou případech o kultury pozdní doby bronzové. Chetitská byla situovaná v oblasti centrální Anatolie a mykénská se nalézala zejména v oblasti Peloponésu a středního Řecka. Jak bylo demonstrováno v předchozích kapitolách, vztah mezi chetitskou a mykénskou kulturou je nepopiratelný, otázka ovšem zůstává, do jaké míry a jakou formou byl zprostředkován a jakým způsobem do tohoto kontextu chetitsko-mykénské interakce zapadá pojem Achchiava. Jak uvedl Cline, nelze pracovat s jinou teorií než tou, že Achchiava je mykénská kultura, protože v opačném případě se musíme potýkat s archeologicky neidentifikovanou kulturou, která byla Chetitskou říší označena za sobě rovnou.

Nejenom chetitské texty, ale i archeologické prameny dokládají mykénskou přítomnost v západní Anatolii. Skrze drobné nálezy, architektonické prvky, hrobky a zejména keramiku byl doložen jasný kulturní vliv ze západu. Nejdominantněji je tento aspekt patrný na lokalitách Milét, Müşgebi, Trója, Panaztepe a Efesos a k nim přidruženým pohřebištím. Archeologické prameny i chetitské texty poukazují na důležitost západní Anatolie pro mykénskou kulturu. To, v čem tato důležitost spočívala, je zatím spekulativní. Procento mykénských nálezů v nitru Anatolie (tedy Chetitské říše) je velmi nízké. Lokality, kde lze evidovat mykénskou hmotnou kulturu, jsou pouze Maşat Höyük, Fraktin, Gödelesin Höyük, Üc Höyük a Boğazköy. Nutno podotknout, že podobná situace nastává i v rámci mykénského teritoria, kde je rovněž zastoupena jen velmi minoritní skupina chetitské materiální kultury. Absence nálezů mírně odporuje tvrzení vzájemné interakce těchto dvou kultur. Cline ve své práci *A Possible Hittite Embargo against the Mycenaeans*²⁸³ z roku 1991 vysvětluje absenci artefaktů v centrální Anatolii, a to prostřednictvím uvalení obchodního embarga na mykénskou kulturu. Chetitské prameny nás také informují, že vztahy mezi Achchiavou a Chetity nebyly vždy ideální a po období míru dochází na konci pozdní doby bronzové mezi těmito kulturami k vzájemnému nepřátelství.

²⁸³ CLINE 1991.

Dalším možným vysvětlením by mohla být tradice výměnných darů. Chetitské texty zmiňující nejen Achchiava také vyzdvihují skutečnost, že dary, a to ať už v podobě luxusních předmětů, jako mohly být zlatá nebo stříbrná rhyta, či nemateriální podstaty jako otroci či řemeslníci, byl běžnou praxí. Jakýmsi etickým kodexem, kterým „velkokrálové“ potvrzovali sobě navzájem svůj status a členství v tomto okruhu velkokrálů potažmo bratrů. Tyto doklady mohou složit jako vysvětlení minoritního zastoupení artefaktů chetitské provenience v mykénském teritoriu, kde je chetitský vliv nejmarkantnější právě v architektuře citadel a paláců, stejně tak to lze předpokládat i v rámci Chetitské říše.

V případě architektury lze pozorovat několik shodných prvků – falešnou klenbu, posterny, odnímatelné dřevěné bednění, kyklopské zdivo, užití slepence na reprezentativní části citadel a v neposlední řadě užití kamenických nástrojů jako krátké konvexní pily a trubkových vrtáků, které velmi uspokojivě doložil ve své studii Blackwell na reliéfu Lví brány v Mykénách. Všechny tyto shodné architektonické prvky nacházejí své paralely v centrální Anatolii, kde mnohdy mají i své prototypy. Velmi signifikantní roli v tomto kontextu sehrává reliéf Lví brány, kde Blackwell doložil shodné nástroje a jejich užití, jaké jsou v dominantnější míře doloženy v chetitské kultuře.

Archeologické i filologické prameny potvrzují přítomnost mykénského aspektu v západní Anatolii, stejně tak dokládají interakci mezi chetitskou a mykénskou kulturou. Prozatím nezodpovězenou otázkou zůstává, do jaké míry a o jakou formu vztahu se jednalo.

BIBLIOGRAFIE

a) Primární:

1. AKDENİZ, E. 2004: Kusadasi Kadikalesi Kazisinda Bulunan Bir Hitit Heykelcigi. *Olba* 9. 21–59.
2. BLACKWELL, N.G. 2014: Making the Lion Gate Relief at Mycenae: Tool Marks and Foreign Influence. *AJA* 118/3. 451–488.
3. CLINE, E.H. 1991a: A Possible Hittite Embargo against the Mycenaeans. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 40/1. 1–9.
4. CLINE, E.H. 1991b: Hittite Objects in the Bronze Age Aegean. *AnatSt* 41. 133–143.
5. CLINE, E.H. 1996: Assuwa and the Achaeans: the 'Mycenaean' sword at Hattusas and its possible implications. *The annual of the British school at athens* 91. 137–151.
6. ERSOY, Y.E. 1988: Finds from Menemen / Panaztepe in the Manisa Museum. *The Annual of the British School at Athens* 83, 55–82.
7. GÜNEL, S. – HERBORDT, S. 2014: Mykenische Kraterfragmente mit figürlichen Darstellungen und ein Siegelabdruck eines hethitischen Prinzen aus der spätbronzezeitliche Siedlung von Cine-Tepecik. *Archäologischer Anzeiger* 2014. 1–14.
8. HAWKINS, J.D. – EASTON, D.F. 1996: A hieroglyphic seal from Troia. *Studia Troica* 6. 111–119.
9. HAWKINS, J.D. 1998: Tarkasnawa King of Mira 'Tarkondemos', Boğazköy Sealings and Karabel. *Anatolian Studies* 48. 1–31.
10. KELDER, J.M. 2006: Mycenaeans in western Anatolia. In: STRONK, J.P. – WEERD, M.D. (eds): *Talanta: proceedings of the dutch archaeological and historical society 2004-2005*. 49–88.
11. KELDER, J.M. 2015: Müskebi. In: BAGNALL, R.S. – BRODERSEN, K. – CHAMPION, C.B. – ERSKINE, A. – HUEBNER, S.R. (eds.): *The Encyclopedia of Ancient History*.
12. KÖKNAR, N.N. 2020: *Late Bronze Age Burials, Mycenaean Connections, and The Maritime Cultural Landscape of the Western Anatolia*. Universita v Koç. Disertační práce.
13. MANER, Ç. 2012: A Comparative Study of Hittite and Mycenaean Fortification Architecture. In: STAMPOLIDIS, N.CHR. – KANTA, A. – GIANNIKOURI, A. (eds.): *Athanasia: The Earthly, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age. International Archaeological Conference, Rhodes, 28–31 May 2009, Aegean Library* 3041, 53–64.

14. MANER, Ç. 2013: Corbelled Vaults in Hittite and Mycenaean Fortification Architecture. In: Bombardieri, L. – D'Agostino, A. – Guarducci, G. – Orsi, V. – Valentini, S. (eds.): *SOMA 2012: Identity and Connectivity. Proceedings of the 16th Symposium on Mediterranean Archaeology, Florence, 1–3 March 2012. Volume 1*, 419–426.
15. MEE, CH. 1978: Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium B.C. *Anatolian Studies* 28. 121–156.
16. MELLINK, M. – Strahan, D. 1998: The Bronze Figurine from Troia VIIa. *Studia Troica* 8. 141–149.
17. MÜHLENBRUCH, T. 2003: Zu vorderorientalischen Parallelen in der mykenischen Palastarchitektur. *ArchKorrBl* 33. 479–491.
18. SCHACHNER – MERİÇ 2000: Ein Stempelsiegel des späten 2. Jts. v. Chr. aus Metropolis in Ionien. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 42/1. 85–102.
19. WIJNGAARDEN, G. J. 2002: Use and Appreciation of Mycenaean Pottery in the Levant, Cyprus and Italy (1600 – 1200 BC). *Amsterdam Archaeological Studies* 8.
20. ZACCAGNINI, C. 1983: Patterns of Mobility Among Ancient Near Eastern Craftsmen. *Journal of Near Eastern Studies* 42. 245–264.

b) Sekundární:

21. ALP, S. 1968: Zylinder und Stempelsiegel aus Karahöyük bei Konya. *Türk Tarih Kurumu yayınlarından* 5. 1–310.
22. BECKMAN, G. – BRYCE, T. – CLINE, E.H. 2011: Writings from the Ancient World: The Ahhiyawa Texts. In: LEWIS, J.T. (ed.): *Society of Biblical Literature* 28. Atlanta.
23. BLACKWELL, N.G. 2021: Ahhiyawa, Hatti, and Diplomacy: Implications of Hittite Misperceptions of the Mycenaean World. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 90/2. 191–231.
24. BRYCE, T. 2002: *Life and Society in the Hittite World*. New York.
25. BRYCE, T. 2005: *The kingdom of the hittites*. Oxford.
26. BUCHANAN, B. 1967: Five Hittite Hieroglyphic Seals. *Journal of Cuneiform Studies* 21. 18–23.
27. CANBY, J.V. 1969: Some Hittite Figurines in the Aegean. *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 38/2. 141–149.
28. CLINE, E.H. 2007: *Rethinking Mycenaean international trade with Egypt and the Near east*. In: GALATY, M.L. – PARKINSON, D. (eds.): *Rethinking Mycenaean palaces II*. Revised and expanded second edition. 190–200.

29. GATES, M.H. 1996: Archaeology in Turkey. *American Journal of Archaeology* 100/1. 277–335.
30. GENZ; H. – MIELKE; P.M. 2011: Research on the Hittites: A Short Overview. In: GENZ; H. – MIELKE; P.M. (eds.): *Insights into hittite history and archaeology*. 1–30.
31. GÜNEL, S. 1999: Vorbericht über die mittel und spätbronzezeitliche Keramik von Liman Tepe. *Istanbuler Mitteilungen* 49. 41–81.
32. HANSEN, O. 1994: A Mycenaean Sword from Boğazköy-Hattusa Found in 1991. *The Annual of the British School at Athens* 98. 213–215.
33. HAWKINS, J.D. 2009: The Arzawa letters in recent perspective. *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 14. 73–83.
34. HERBORDT, S. 2005: Die Prinzen und Beamtensiegel der hethitischen Großreichszeit auf Tonbullien aus dem Nişantepe Archiv in Hattusa, mit Kommentaren zu den Siegelinschriften und Hieroglyphen von J. David Hawkins. *Ergebnisse der Ausgrabungen* 19. 1–441.
35. Herodotos: *Dějiny*. Anglický překlad A. D. Godley, 1920, [online] získáno 30. července 2022 z URL: <<https://www.perseus.tufts.edu/>>
36. Hitchcock, L.A. 2009: Mycenaean architecture. In: CLINE, E.H. (ed.): *The oxford handbook of the bronze age aegean*. 200–209.
37. IAKOVIDIS, S. 1983: Late Helladic citadels on mainland Greece. *Monumenta Graeca et Romana* 4. 1–117.
38. JOUKOWSKY, M. S. 1996: *Early Turkey: Anatolian Archeology from Prehistory through the Lydian Period*. Dubuque.
39. KAN, M.H. 2009: Mycenaean Involvement on the Anatolian Coastline. In: ÇİĞDEM, Ö.A. (ed.): *British Archaeological Reports 1900*. 185–195.
40. KELDER, J.M. 2010: *The Kingdom of Mycenae A Great Kingdom in the Late Bronze Age Aegean*. Bethesda.
41. KELDER, J.M. 2015: Müskebi. In: BAGNALL, R.S. – BRODERSEN, K. – CHAMPION, C.B. – ERSKINE, A. – HUEBNER, S.R. (eds.): *The Encyclopedia of Ancient History*.
42. KLEINER, G. 1969: Stand der Erforschung von Alt-Milet. *Istanbuler Mitteilungen* 19. 113–125.
43. KLENGEL; H. 2011: History of the Hittites. In: GENZ; H. – MIELKE; P.M. (eds.): *Insights into hittite history and archaeology*. 31–46.

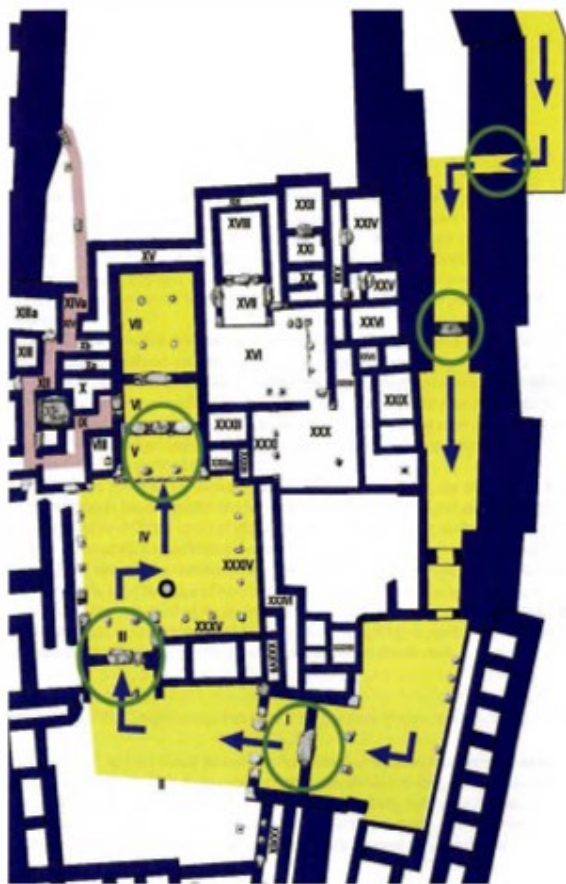
44. KORFMANN, M. 1987. Beşik-Yassitepe ve Beşik Mezarlığı 1985 Ön Raporu. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 8. 263–273.
45. LOADER, N. C. 1998: Building in Cyclopean Masonry: With Special Reference to the Mycenaean Fortifications on Mainland Greece. *Studies in Mediterranean Archaeology and Literature*. 1–225.
46. MAIURI, A. 1926: *Jalios-Scavi della Missione Archeologica Italiana a Rodi. Annuario della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente* 6–7. 83–341.
47. MALLWITZ, A. 1957: Die Ausgrabung bei in Athena Tempel in Milet 1957. IV: Zur Mykenischen Befestigung von Milet. *Istanbuler Mitteilungen* 9/10. 65–76.
48. MARAN, J. 2004: Architektonische Innovation im spätmykenischen Tiryns – Lokale Bauprogramme und fremde Kultureinflüsse. *Althellenische Technologie und Technik von der prähistorischen bis zur hellenistischen Zeit mit Schwerpunkt auf der prähistorischen Epoche*. 261–93.
49. MARAN, J. 2006: Mycenaean citadels as performative space. Constructing power : Architecture, ideology and social practice, In: MARAN, J. – JUWIG, C. – SCHWENGEL, H. – THALER, U. (eds.): *Konstruktionen der Macht. Architektur, Ideologie und soziales Handeln*. 75–91.
50. Mielke, D.P. 2018: Hittite Fortifications Between Function and Symbolism. In: BALLMER, A. – GÖTZ, M.F. – MIELKE, D.P. (eds.): *Understanding Ancient Fortifications Between Regionality And Connectivity*.
51. NELSON, M.C. 2001: *The Architecture of Epano Englianos, Greece*. Universita v Torontu. Diplomová práce.
52. NIEMEIER, W. D. 2002: Hattuša und Ahhiyawa im Konflikt um Milawanda/Milet. In: *Die Hethiter und ihr Reich, Ausstellungskatalog*. 294–299.
53. ÖZGÜÇ, T. 1980: Excavations at the Hittite Site, Maşat Höyük: Palace, Archives, Mycenaean Pottery. *American Journal of Archaeology* 84/3. 305–309.
54. PAGA, J. 2007: Bronze Age fortifications: A dualistic interpretation. *Montage* 1. <<http://www.uiowa.edu/~montage/issues/2007/paga.pdf>> (navštíveno 10/07/2022).
55. PARIBENI, R. 1904: Ricerche nel Sepolcreto di Haghia Triada Presso Phaestos. *Monumenti Antichi* 14. 677–756.
56. RAYMOND, A. – KAISER, I. – RIZZOTTO, L.R. – ZURBACH, J. 2016: Discerning Acculturation at Miletus: Minoanisation and Mycenaeanisation. In: Gorogianni, E. – Pavúk, P. – Girella, L. (eds.): *Beyond thalassocracies: Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean*. 58–75.

57. SABATINI, S. 2016: Revisiting Late Bronze Age oxhide ingots: Meanings, questions and perspectives. In: ASLAKSEN, O. CH. (ed.): *Norwegian Institute at Athens 5*. 15–62.
58. SAGONA, A. – ZIMANSKY, P. 2009: *Ancient Turkey*. New York.
59. SANDARS, N.K. 1963: Later Aegean Bronze Swords. *American Journal of Archaeology* 67/2. 117–153.
60. SEHEER, J. 2011: Chapter 16: The Plateau: The Hittites. In: STEADMAN; S.H. – MCMAHON, G. (eds.): *The Oxford Handbook of ancient Anatolia: 10,000–323 B.C.E.* 376–389.
61. Shaw, J.W. 2012: Bathing at the Mycenaean Palace of Tiryns. *AJA* 116/4. 555–571.
62. SHELMERDINE, C.W. – BENNET, J. 2008: Mycenaean States: Economy and Administration. In: SHELMERDINE, C.W. (ed.): *The Cambridge Companion to the aegean bronze age*. 289–306.
63. SHELTON, K. 2012: Mainland greece. In: CLINE, E.H. (ed.): *The oxford handbook of the bronze age aegea*. 182–190.
64. ÜNAL, A. 1991: Two Peoples on Both Sides of the Aegean Sea: Did the Achaeans and the Hittites Know Each Other? In: MIKAS, P.T. (ed.): *Bulletin of the middle eastern culture center in Japan* 4. 16–45.
65. VOUTSAKI, S. 2021: Social Change and Human Agency: The Argolid at the Onset of the Mycenaean Era. In: EDER, B. – ZAVADIL, M. (eds.): (Social) Place and Space in Early Mycenaean Greece. *Mykenische Studien* 35. 423–453.
66. WRIGHT, J.C. 2006: The Formation of the Mycenaean Palace. In: DEGER-JALKOTZY, S. – LEMOS I.S. (eds.): *Ancient Greece: From the Mycenaean Palaces to the Age of Homer*. 7–52.
67. WRIGHT, J.C. 2008: Early Mycenaean Greece: The Emergence of Centralized Settlements. In: SHELMERDINE, C.W. (ed.): *The Cambridge Companion to the aegean bronze age*. 244–251.

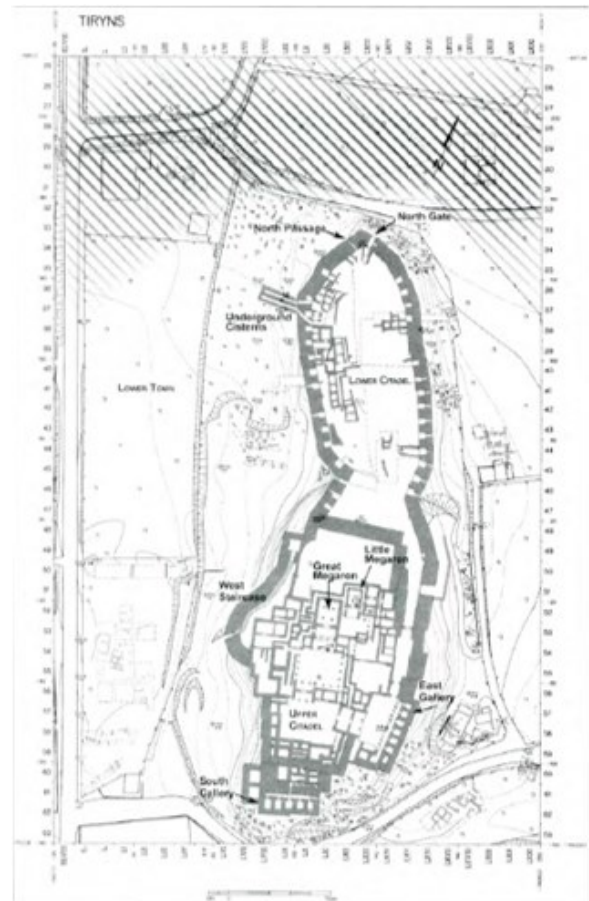
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Obrázek 1: Geografické rozložení Mykénské a Chetitské kultury (podle Mühlenbruch 2019, Abb. 1).

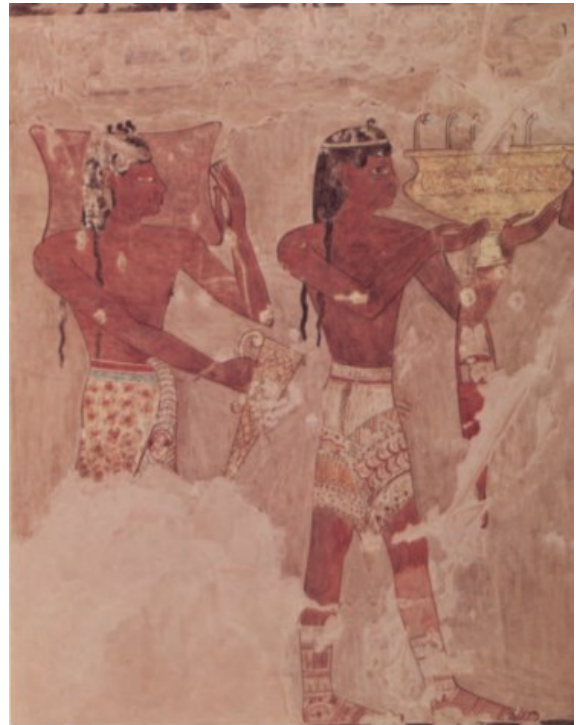
Obrázek 2: Týryns, horní citadela, znázornění komplikovaného přístupu do paláce, přes sérii několika bran a nádvoří (podle Maran 2006, Taf. 13).

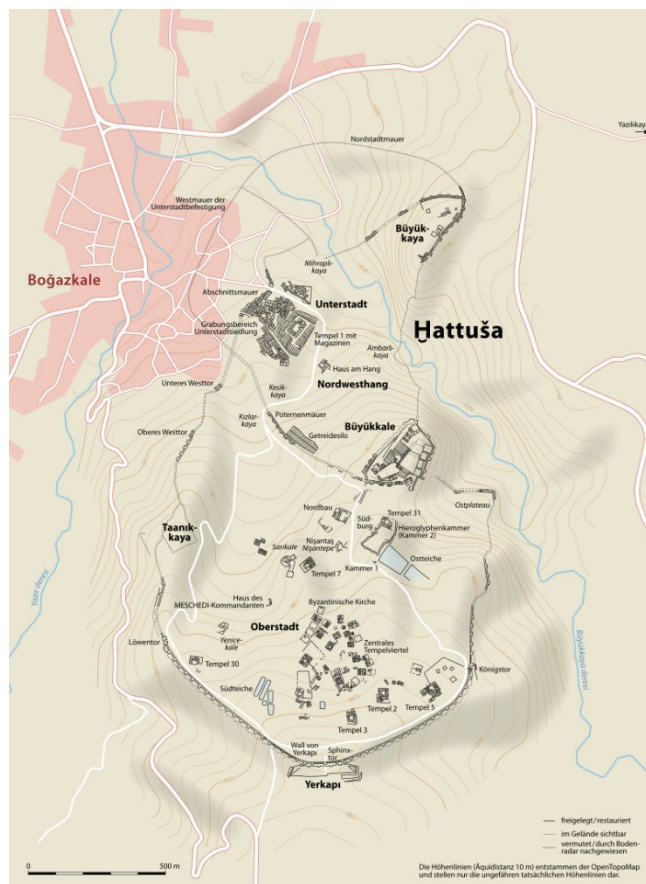
Obrázek 3: Týryns, plán citadely a jejích částí v LH III B (podle Maran 2010, Fig. 54.1.).

Obrázek 4: Oxhide ingoty z vraku u mysu Gelidonya (podle Sabatini 2016, Fig. 1a).

Obrázek 5: Nástěnná malba z hrobky Rekhmira, Sheikh Abd el-Qurna (podle Wilkinson 1983, Fig. 41).

Obrázek 6: Plán Chattušaš (podle <https://de.wikipedia.org/wiki/%E1%B8%AAatt%C5%A1a>).

Hittite Kings

OLD KINGDOM

Labarna ^a	–1650	
Hattusili I	1650–1620	(grandson?)
Mursili I	1620–1590	(grandson, adopted son)
Hantili I	1590–1560	(brother-in-law)
Zidanta I	} 1560–1525	(son-in-law)
Ammuna		(son)
Huzziya I		(brother of Ammuna's daughter-in-law)
Telipinu	1525–1500	(brother-in-law)
Alluwamna	} 1500–1400	(son-in-law)
Tahurwaili		(interloper)
Hantili II		(son of Alluwamna?)
Zidanta II		(son?)
Huzziya II		(son?)
Muwattalli I		(interloper)

NEW KINGDOM

Tudhaliya I/II	} 1400–1350	(grandson of Huzziya II?)
Arnuwanda I ^b		(son-in-law, adopted son)
Hattusili II?		(son?)
Tudhaliya III		(son?)
Suppiluliuma I	1350–1322	(son)
Arnuwanda II	1322–1321	(son)
Mursili II	1321–1295	(brother)
Muwattalli II	1295–1272	(son)
Urhi-Teshub	1272–1267	(son)
Hattusili III	1267–1237	(uncle)
Tudhaliya IV	1237–1228	(son)
Kurunta ^c	1228–1227	(cousin)
Tudhaliya IV ^d	1227–1209	(cousin)
Arnuwanda III	1209–1207	(son)
Suppiluliuma II	1207–	(brother)

Obrázek 7: Seznam chetitských mytologických králů (podle Bryce 2005, Pt. XVI).

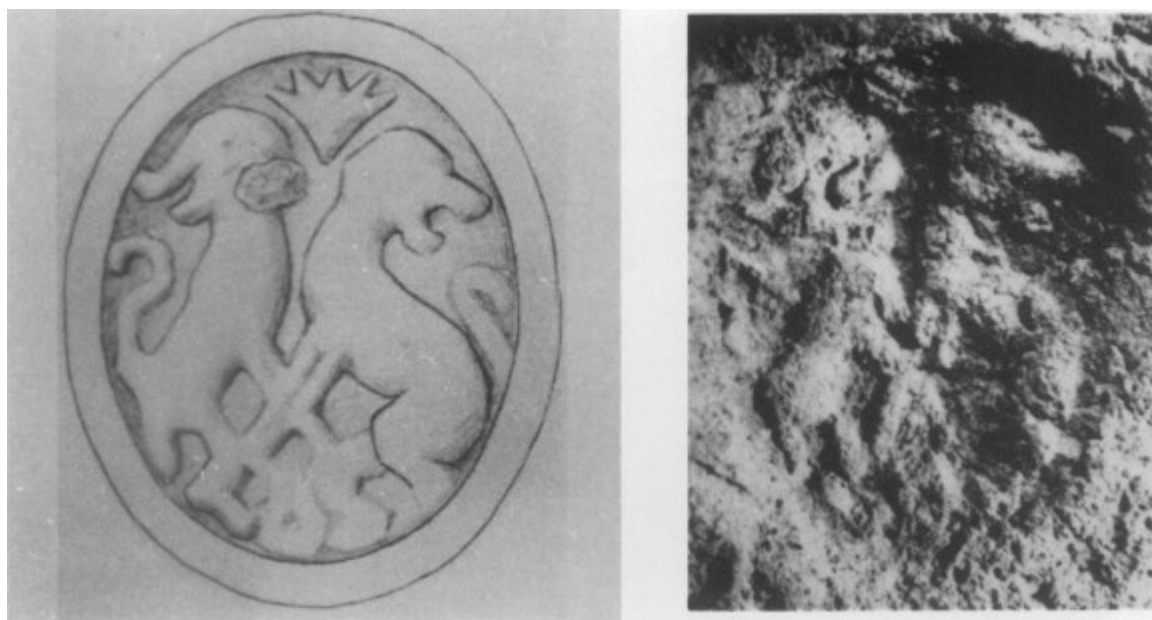
Obrázek 8: Pohřebišťe s přítomností Mykénského aspektu v Západní Anatolii (podle Köknar 2020, Fig. 1.).

Obrázek 9: Mapa důležitých nálezových lokalit v rámci Západní a Centrální Anatolie (podle Autora).

Obrázek 10: Předpokládaný Mykénský meč typu B, nalezený v Chattuši, LH I-II; **11:** Detail čepele s rytým nápisem; **12:** detail záštitového konce (podle <https://acupofteawithnia.wordpress.com/2018/02/20/3000-year-old-hittite-sword/>).

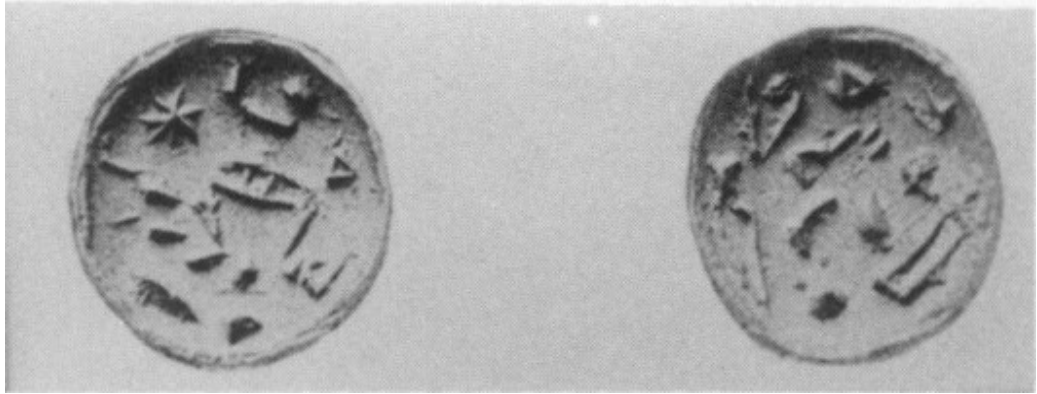
Obrázek 13: Otlaček pečetě, Kréta Faistos, MMI-II (podle Cline 1991, Pt. XXIa-b).

OBRÁZEK 14: Stříbrný rhyton v podobě jelena, Mykény, období šachtových hrobů (podle Cline 1991, Pt. XXIIa).

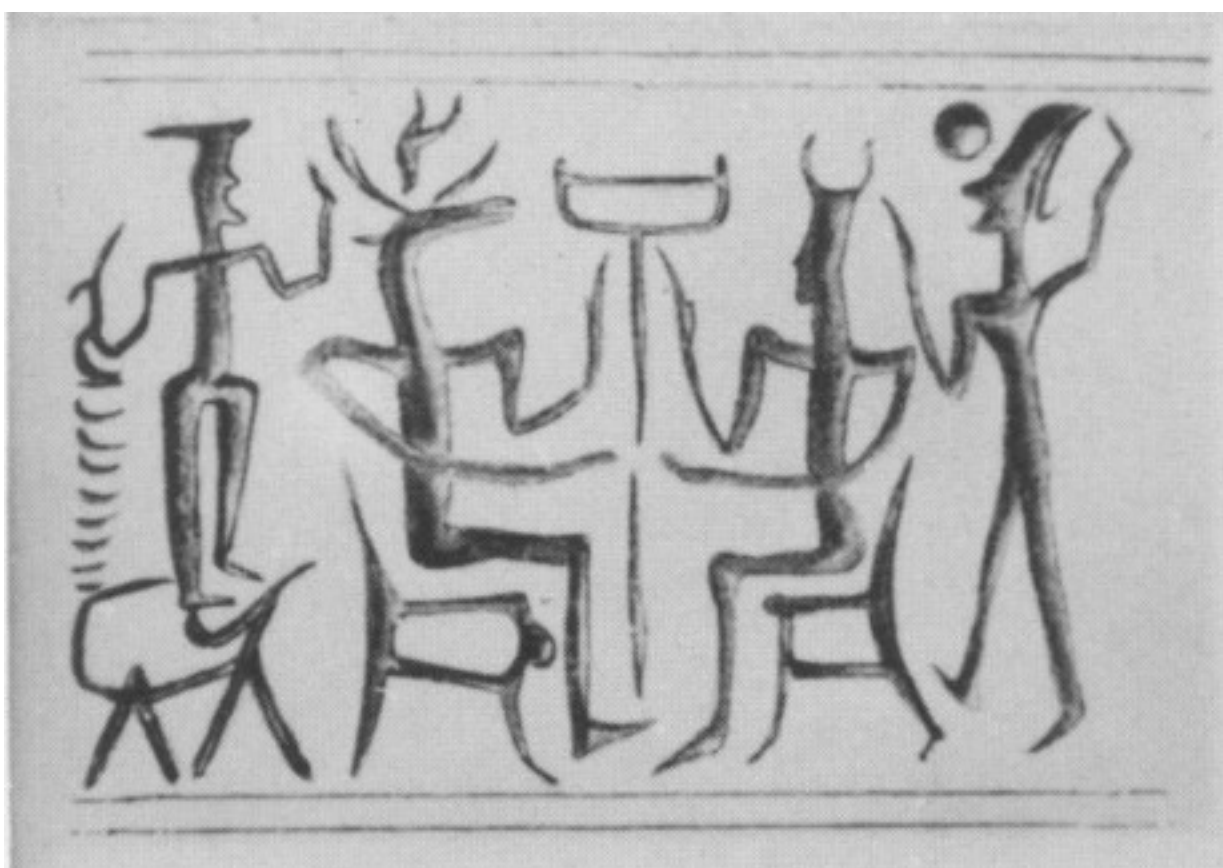
Obrázek 15: Stříbrná soška tzv. Smiting god, Nezero, Thessalie (podle Cline 1991, Pt. XXIIb).

Obrázek 16: Semi-bulla, Ialysos, Rhodos (podle Cline 1991, Pt. XXIIIa).

Obrázek 17: Semi-bulla, Mykény, LH III B (podle Cline 1991, Pt. XXIIIb).

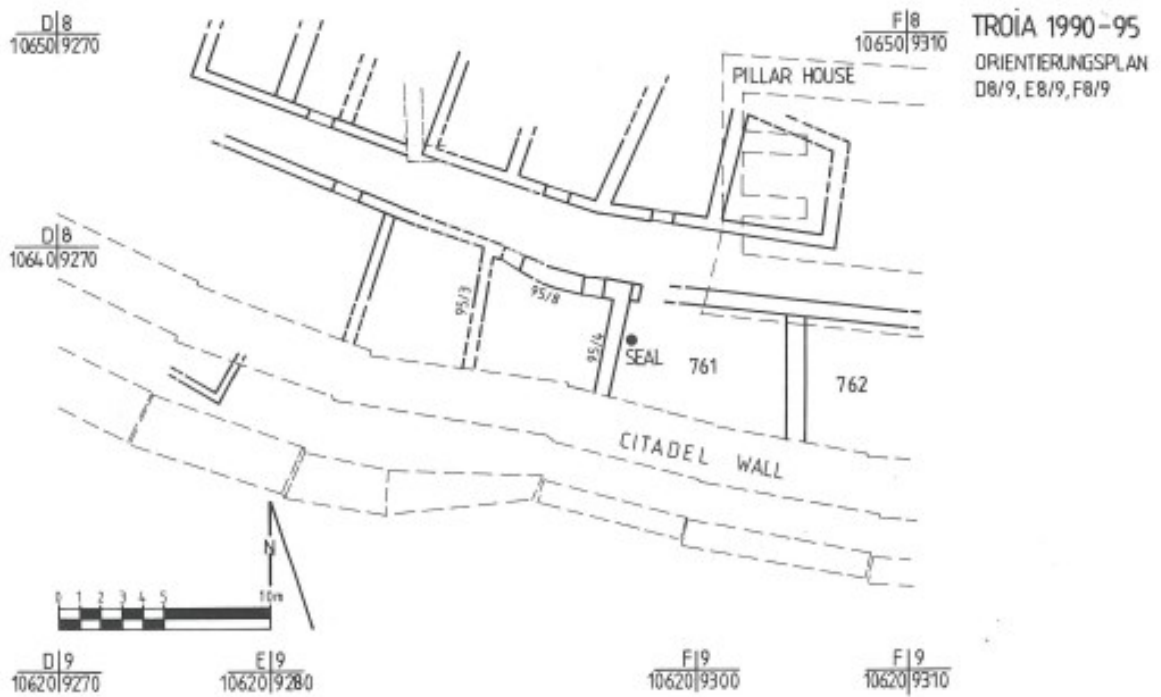
Obrázek 18: Cylindrická pečeť, lalysos, Rhodos (podle Cline 1991, Pt. XXIIIc).

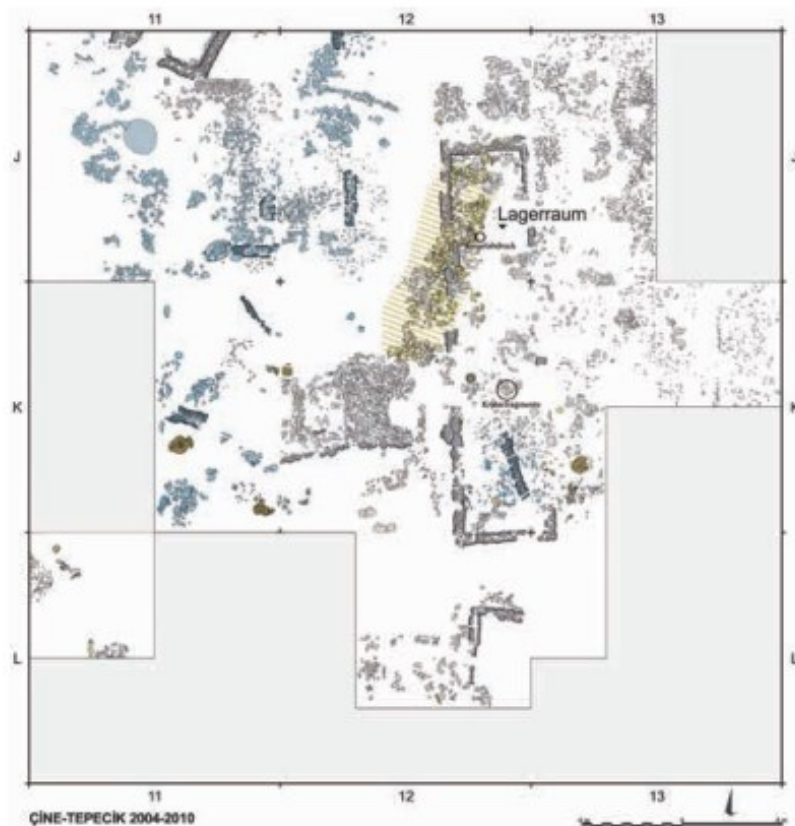
Obrázek 19: Bronzová figurka z kadikalesi, Západní Anatólie, pohled z předu; 20: zádová část; 21: pohled z profilu (podle AKDENIZ 2004, FIG. 5–7).

Obrázek 22: Hieroglyfická pečeť, Troja VIIb2. Přední a zadní strana (podle Hawkins – Easton 1996, Fig. 1–2).

Obrázek 23: Plánek znázorňující umístění Hieroglyfické pečeti v tzv. Caskyho domu č. 761 (podle Hawkins – Easton 1996, Fig. 3).

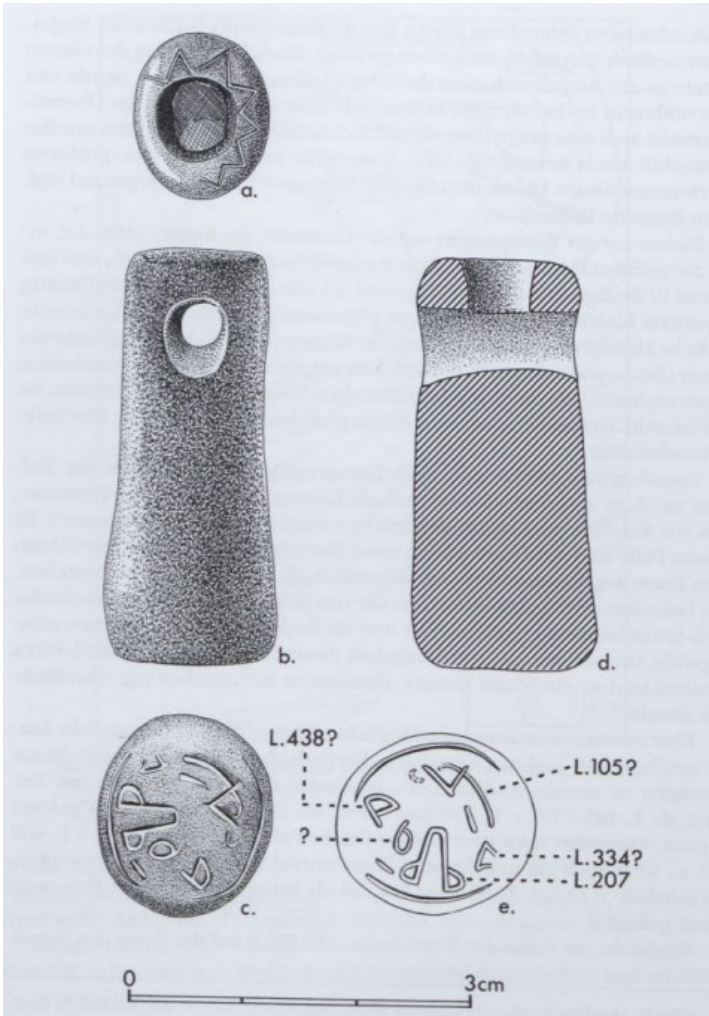
Obrázek 24: Plánek Çine-Tepecik s vyznačeným místem nálezu otisků pečeti (podle Günel – Herbordt 2014, Abb. 2).

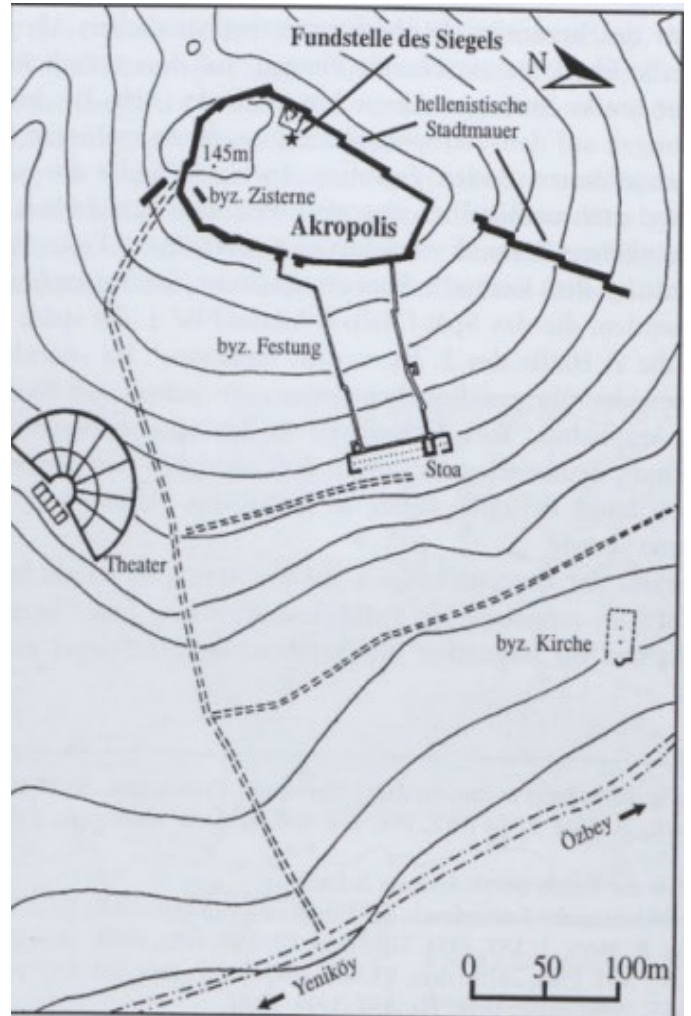
Obrázek 25: Pečeť objevená v r.2004 na lokalitě Çine-Tepecik (podle Günel – Herbordt 2010, Abb. 4–6).

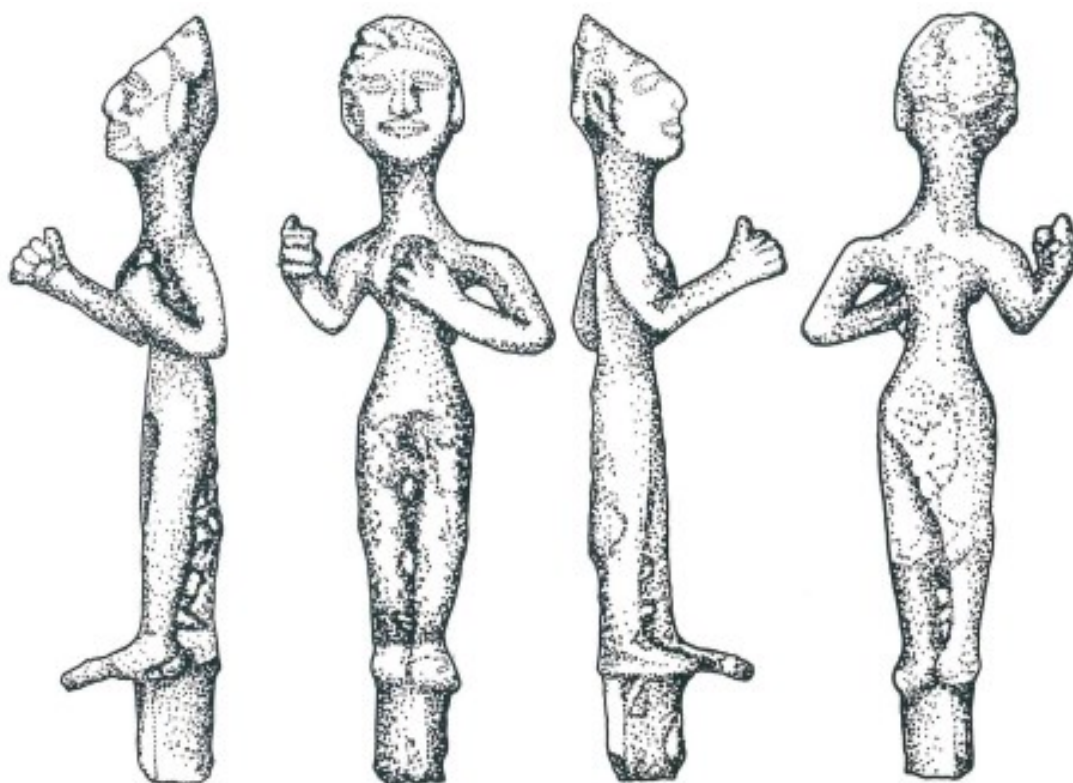
Obrázek 26: Otisk pečeti ze Çine-Tepecik, objevený v roce 2010 (podle Günel – Herbordt 2014, Abb. 8–10).

Obrázek 27: Pečetidlo z lokality Metropolis (podle Schachner – Meriç 2000, Abb. 3).

Obrázek 28: Plánek Metropolis s vyznačeným místem nálezu pečetidla (podle Schachner – Meriç 2000, Abb. 2).

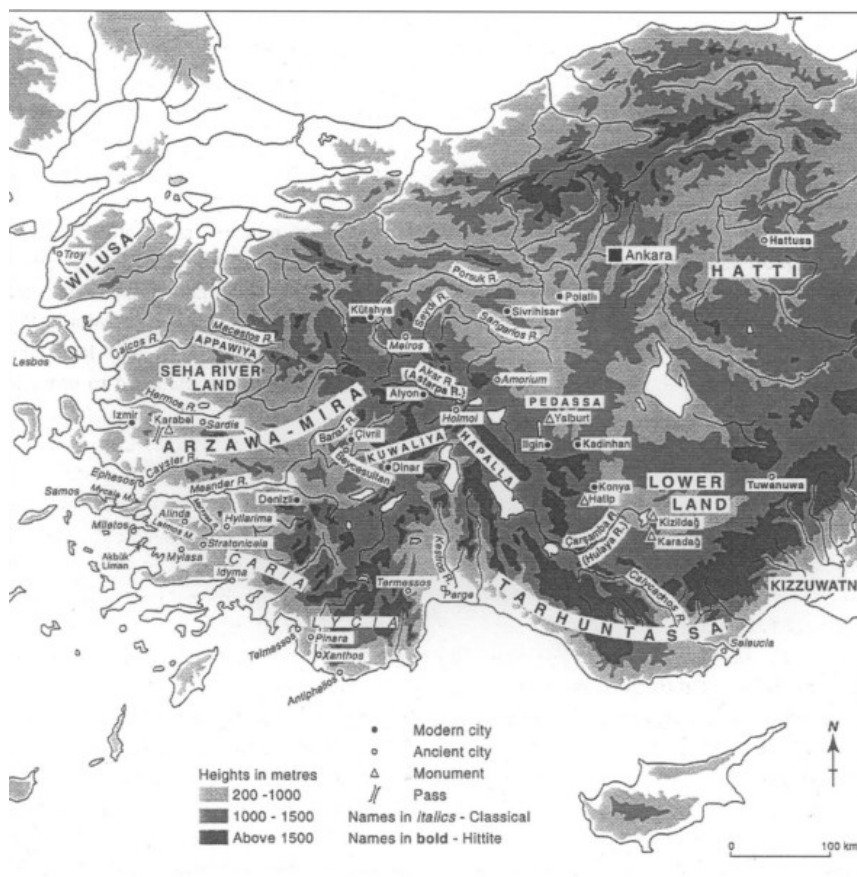
Obrázek 29: Nákres bronzové figurky z Troje Viz (podle Mellink – Strahan 1998, Fig. 8).

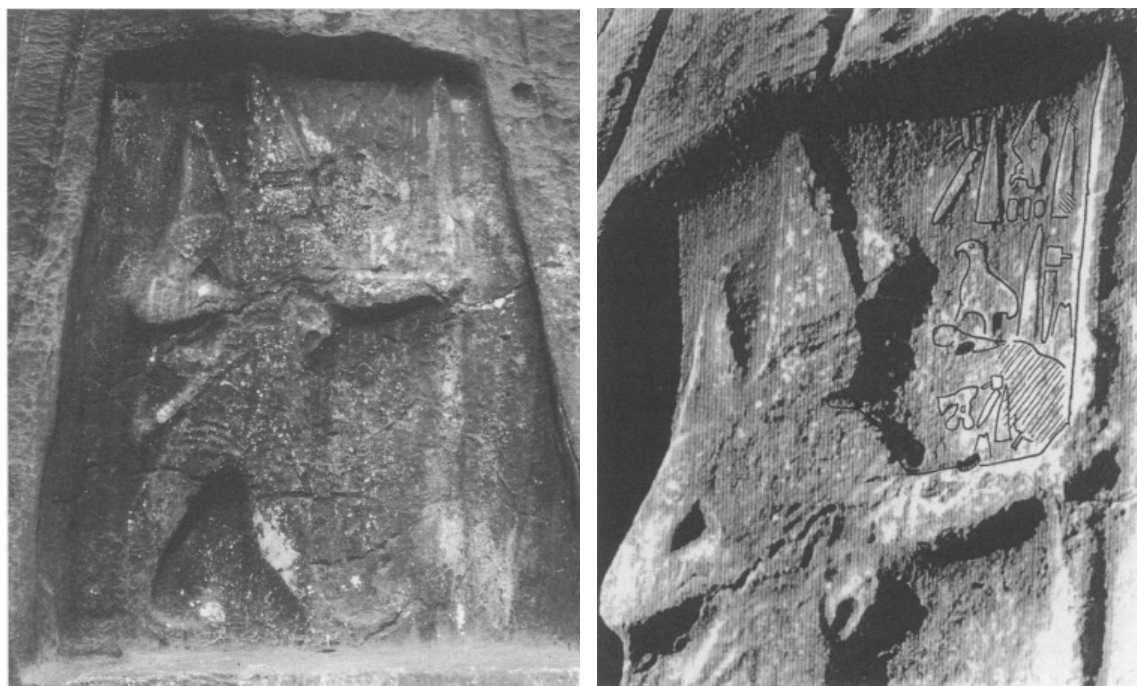
Obrázek 30: Bronzová figurka z Tróji VIIa (podle Mellink – Strahan 1998, Fig. 1–2).

Obrázek 31: Bronzová figurka z Bogazkoy (podle Mellink – Strahan 1998, Fig. 9).

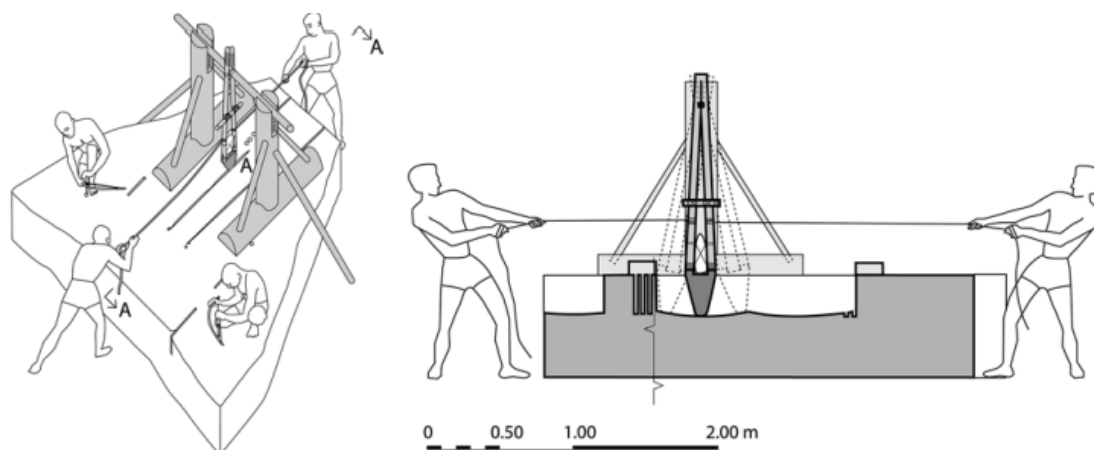

Obrázek 32: Rozložení území v rámci západní a centrální Anatólie (podle Hawkins 1998, Fig. 11).

Obrázek 33: Karabel reliéf; 34: Karabel reliéf s vyznačenými hieroglyfickými znaky (podle Hawkins 1989, Fig. 2; 3b).

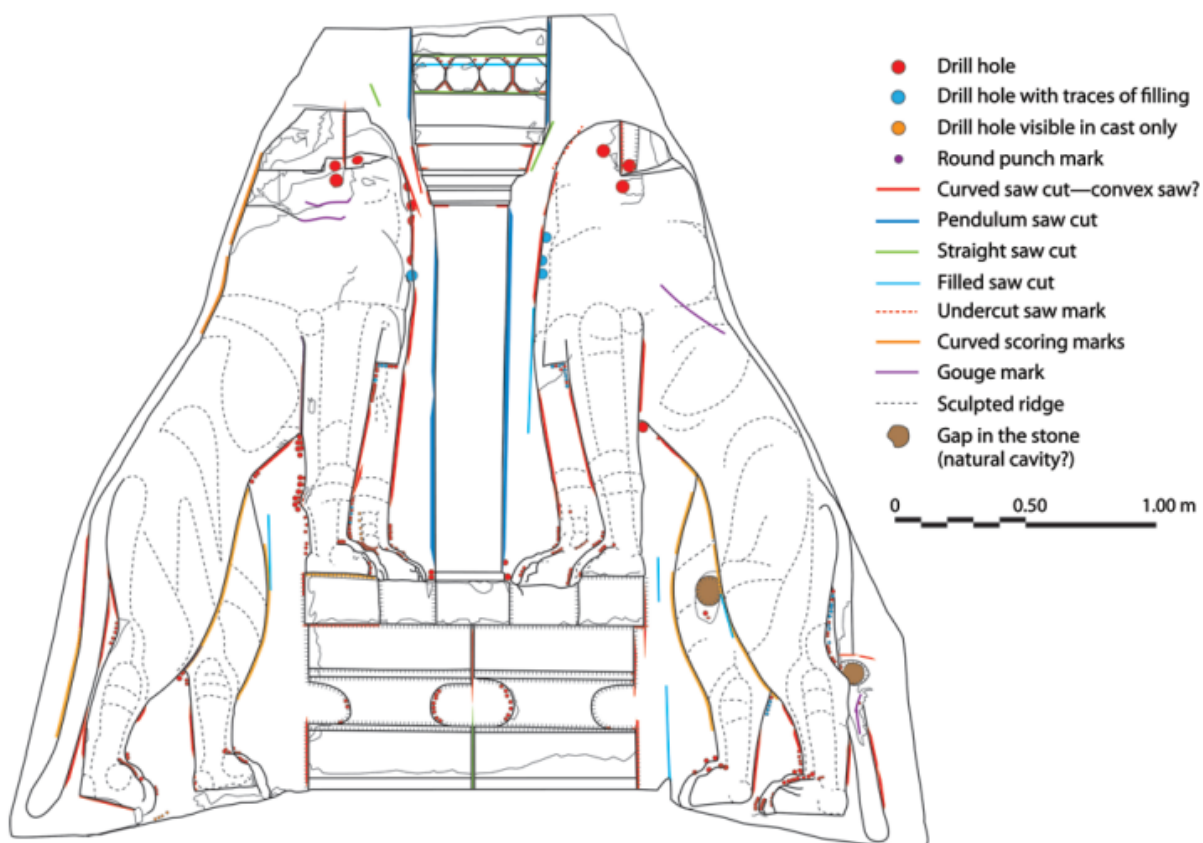
V

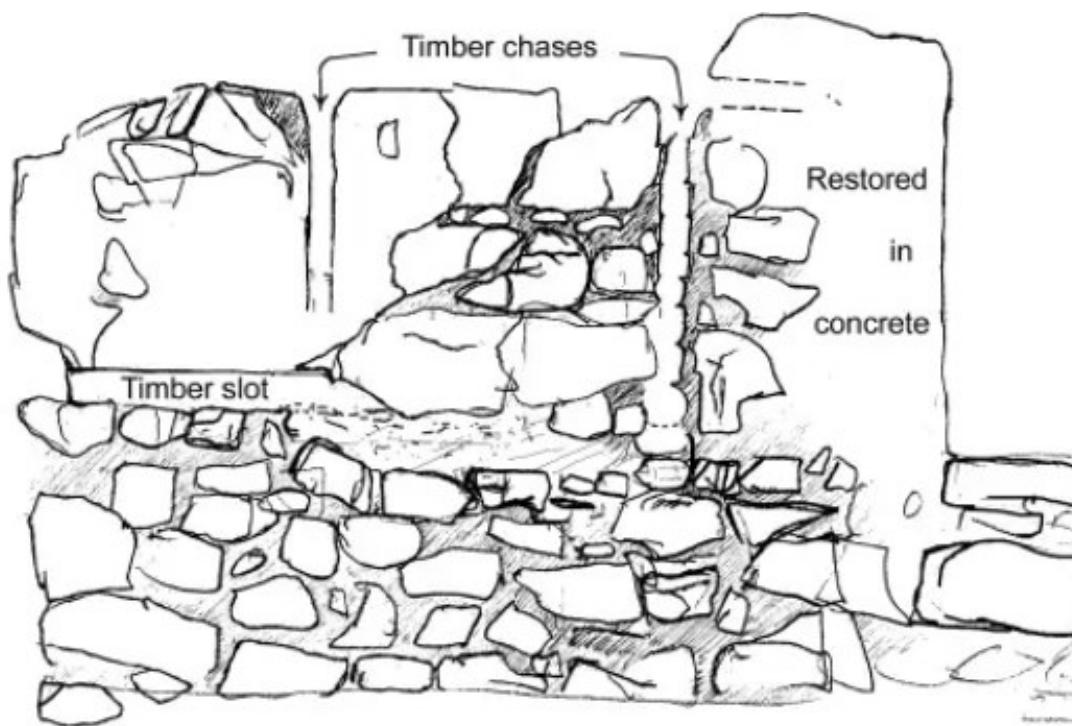
Obrázek 35: Zařízení nazývané pendulum a je ho předpokládané užití při konstrukci reliéfu na Lví bráně (podle Blackwell 2014, Fig. 18).

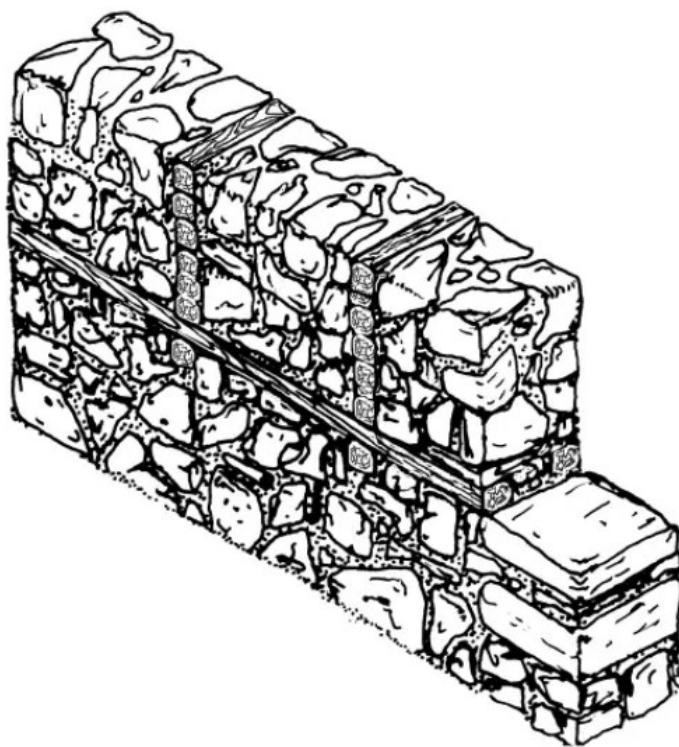
Obrázek 36: Pohled na Lví bránu při vstupu do citadely v Mykénách (podle <https://magazin.travelportal.cz/2015/08/10/staroveke-mesto-mykeny/>).

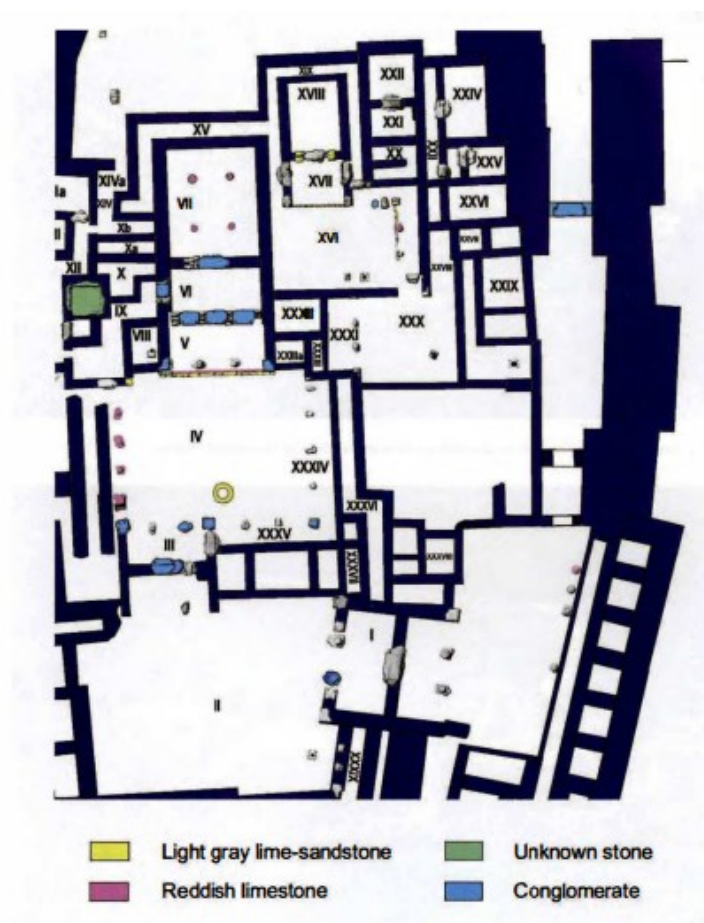
Obrázek 37: Reliéf na Lví bráně, frontální pohled. Znázornění stop po nástrojích (podle Blackwell 2014, Fig. 3).

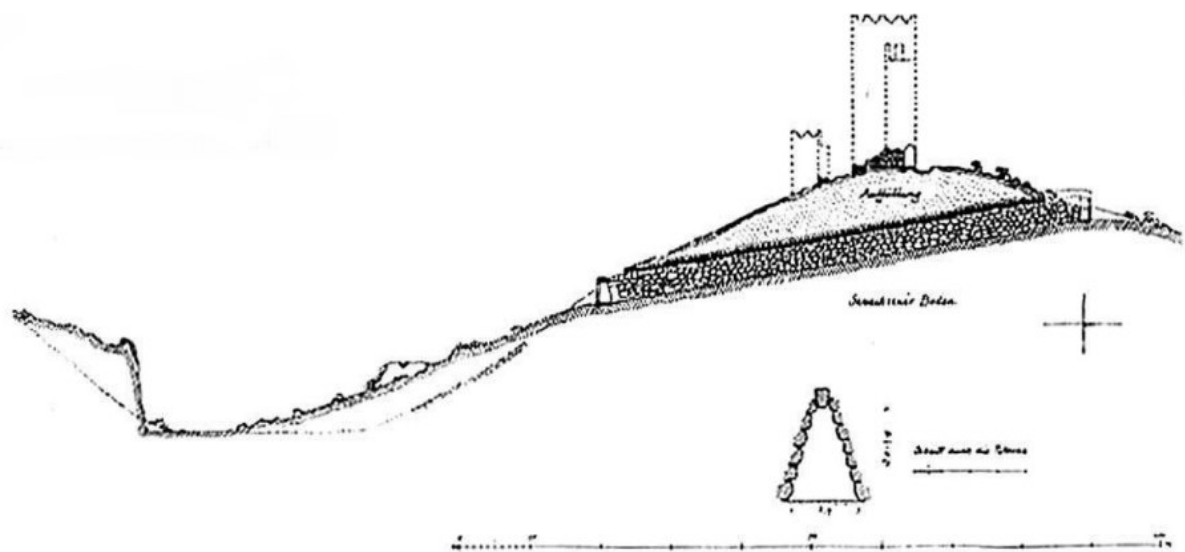
Obrázek 38: Odnímatelné bednění (pier-wall construction), náčrtek z lokality Tsountas House v Pylu (podle Wright 2006, Fig. 1.10).

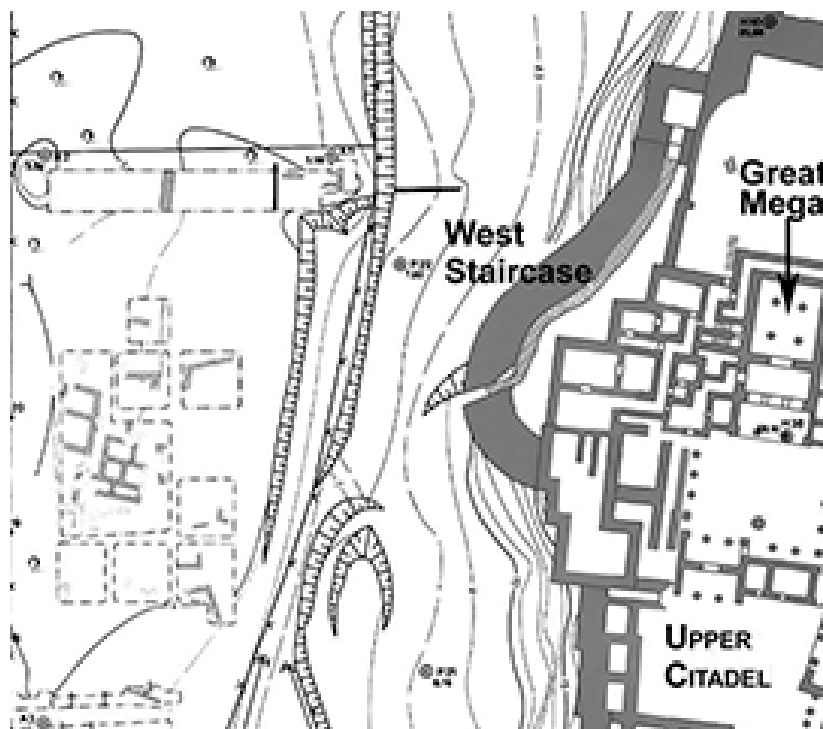
Obrázek 39: Odnímatelné bednění (pier-wall construction), nákres z lokality Tsountas House v Pylu (podle Wright 2006, Fig. 1.10).

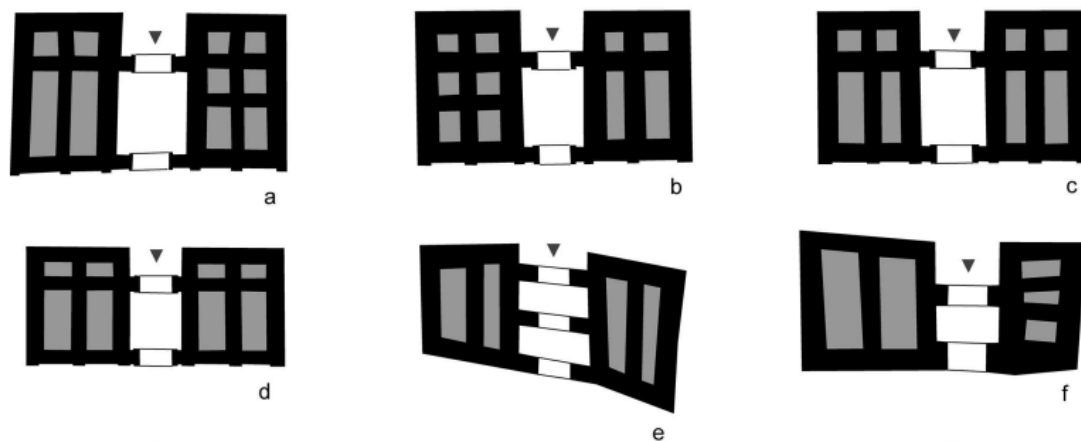
Obrázek 40: Užití slepence (konglomerátu) na reprezentativní části paláce a citadely v Týryntu (podle Maran 2006, Taf. 12).

Obrázek 41: Znárodnění posterny vedoucí pod hradbami v Yerkapı – Boğazköy (podle Maner 2012, Fig. 6).

Obrázek 42: Ukázka Mykénské formy tzv. postern (jedná se o západní schodiště) v rámci horní citadely v Tíryntu, upraveno autorem (podle Maran 2010, Fig. 54.1).

Obrázek 43: Několik variací chetitské komorové brány (a) Královská brána v Boğazköy; (b) Lví brána v Boğazköy; (c) Dolní západní brána v Boğazköy; (d) Horní západní brána v Boğazköy; (e) Jižní brána v Boğazköy; (f) Brána do Büyükkale (podle Mielke 2018, Fig. 6.5).

Obrázek 44: Ogivální nepravá klenba bez klenáku, Mykény (podle Maner 2012, Fig. 2).

Obrázek 45: Falešná klenba z kvádříkového zdiva v Boğazköy, vstup do tzv. Jarní svatyně (podle Maner 2012, Fig. 6).

Obrázek 46: Falešná klenba s klenákem v Alaca Höyük (podle Maner 2012, Fig. 3).